
OSMANLI KİTAP TARİHİ ARAŞTIRMALARININ METODOLOJİK YAKLAŞIMINDA AVRUPALI SEYYAHLARIN ETKİSİ 1453-1699¹

Engin Cihad TEKİN²

Öz

Osmanlı kitap ve kütüphane kültürü araştırmalarında Osmanlı kaynakları dışında Batı kaynaklarının kullanımı da önemlidir. Özellikle 1453-1699 döneminde Osmanlı kitap ve kütüphane kültürü konusunda Batı kaynaklarından yararlanan çok az sayıda çalışma bulunmaktadır. Tarihsel araştırmalarda birinci el kaynakların önemi büyüktür. Osmanlı tarihi üzerine birinci el Batı kaynaklarının en önemlilerinden biri kuşkusuz seyahatnamelerdir. Çünkü seyahatnameler, bize konumuzla ilgili dönemde doğrudan gözleme dayalı bilgi ve bulgular sağlamaktadırlar. Seyahatnameler, Osmanlı tarihi alanında birçok çalışmada kaynak olarak kullanılsa da Osmanlı kitap ve kütüphane kültürü konusunda kullanımları yetersiz kalmıştır. Bu konuda oluşan yetersizliği gidermeyi amaçlayan çalışmamızda, 122 Batılı seyahatçının Osmanlı kitap ve kütüphane kültürü etrafındaki konularla ilgili gözlemlerinin olduğu ve bu gözlemleri seyahatnamelerine veya eserlerine yazılı olarak aktardıkları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Kitap Kültürü, Osmanlı Kütüphane Kültürü, Batılı Seyyahlar, Seyahatnameler.

---

¹ Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü'nde 2017 yılında tamamlanan "Batılı Seyyahların Bakış Açısından Osmanlı'da Kitap ve Kütüphane Kültürü 1453-1699" başlıklı doktora tezinden üretilen makaledir.

² Dr., Bilgi ve Belge Yönetimi, Bağımsız Araştırmacı, engincihadtekin@gmail.com, ORCID No: 0000-0002-5617-2173.

Makale Gönderilme Tarihi: 23 Ocak 2020. Makale Kabul Tarihi: 12 Mayıs 2020.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

**OTTOMAN BOOK HISTORY RESEARCH METHODOLOGY
FROM THE PERSPECTIVE OF WESTERN TRAVELLERS TO
OTTOMAN EMPIRE BETWEEN 1453-1699**

Engin Cihad TEKİN

Abstract

Besides the use of Ottoman sources, the use of Western sources is also an important issue in Ottoman book and library culture researches. Especially in the period of 1453-1699, there are very few studies that utilize Western sources on Ottoman book and library culture. For this reason, Ottoman book and library culture researches related to this period are lacking. Primary sources have major importance in historical researches. One of the most important of primary Western sources on Ottoman history is travelogues. Because travelogues provide information and findings based on observations in relation to period of concern. Although travelogues are used as sources in many studies in the Ottoman history area, their use in Ottoman book and library culture is inadequate. In our study aiming at the inadequacy of this issue, it was determined that 122 Western travelers had observations about the subjects around the Ottoman book and library culture, and that they reflect these observations in writing to their travelogues or works.

Keywords: Ottoman Book Culture, Ottoman Library Culture, Western Travellers, Travel Books.

Giriş

Ülkemizde, Osmanlı'da kitap ve kütüphane tarihi konularında yapılmış olan araştırmalarda çoğunlukla Osmanlı kaynakları kullanılmaktadır. Bu konularda araştırma yapan ve yayın üreten araştırmacılar özellikle 15. ve 17. yüzyıl arasındaki dönemde, Osmanlı'da kitap ve kütüphanelerin varlığını sorgularken, kaynakların azlığını belirtmektedirler (Erünsal, 1988). Konu uzmanları tarafından sıklıkla dile getirildiği gibi, dönemin Osmanlı kaynaklarında “kitap ve kütüphane kültürü” ile ilgili birinci el kaynak ve bilgilerin yetersiz kaldığı ve karşılaştırmalı çalışmaların yapılması gerektiği noktalarda, Batı'nın bu konudaki birinci el kaynakların önemli ve alternatif bilgi kaynakları olmaktadır. Bu konunun önemi daha önce yapılmış farklı çalışmalarda gündeme getirilmiştir. Örneğin, Mihin Eren ve Osman Ersoy (1969: 227), *Yerli ve Yabancı Eserlerde Kütüphanelerimizle İlgili Eserler Bibliyografyası* başlıklı çalışmada, Türkiye hakkında çalışmalar yapmış yabancı araştırmacıların eserlerinde kitap ve kütüphane kültürü konularına pek değinmediklerini, daha çok siyasi konulara yer verdiklerini; “Söz gelişi, yabancılardan Galland ve Toderini gibi sayıları pek az olan yazarlar bir kenara konulacak olursa konumuzla ilgili bilgiler bir iki paragraf veya birkaç satırdan öteye gitmemektedir” şeklinde ifade etmektedir. Günümüzde de Batı kaynaklarının bu alanda yeterince incelenmemiş olması sorunu devam ettirmektedir (Tekin, 2018: 14).

Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren yabancıların ilgisini çekmiştir. Özellikle 1453 yılında İstanbul'un fethi, Batılıların Osmanlı'ya ilgisini daha da arttırmıştır. Bu ilgi sonucu Osmanlı topraklarını ziyaret eden farklı sosyal statülerdeki kişiler, Osmanlı'yı toplumsal, siyasal, ekonomik, ticari, bilimsel, mimari vb. birçok alanda gözlemlemiş ve gözlemlerini kayıt altına almışlardır. Her ne kadar daha 1453'den önce de Osmanlı'ya seyahat eden seyyahlar bulunsada, bu tarihten sonra gerek İstanbul'un yakınlığı gerekse de Anadolu'ya geçiş kapısının açılması ile bu seyyahların seyahat sıklığı artmıştır. Seyahat kavramı bu ilk dönemlerde “Hac Ziyaretleri” kavramı ile karşılanırken ve Hac yolunda giden hacı adaylarının yolu üzerinde yer alan seyahatleri karşılarken, 16. yüzyıldan itibaren farklı amaçlarla gelen farklı seyyah sınıfları ortaya çıkmıştır. Seyyahların artması bu alanda Batı kaynaklarının artmasını sağlamıştır. Bu durum da alana ilgi duyanları Batı'nın kaynaklarına yönlendirmiştir. İletişim ve ulaşım olanaklarının kısıtlı olduğu bu dönemde, Batı kaynakları, genellikle seyyahların Osmanlı topraklarına yaptıkları seyahatlerden edindikleri bilgilerin derlemesinden oluşmaktadır. Batı'nın Osmanlı kültür yapısıyla ilgili düşünceleri, bu dönemde, söz konusu seyyahlar tarafından yazılmış belgelerde, mektuplarda,

raporlarda, günlüklerde, notlarda ve kitaplarda yer alan bilgilere dayanmaktadır. Çalışmamızda ele aldığımız 1453-1699 döneminde Osmanlı topraklarına seyahat eden seyyahlardan 371'inin gözlemlerini kayıt altına aldığı saptanmıştır. Batılı seyyahların eserleri ve çalışmaları, ülkemizde de özellikle tercüme veya monografiler yoluyla Osmanlı tarihi için kaynak olarak kullanılmaktadır. Bir şehir monografisi içinde, sosyal hayatın tüm unsurlarında, diplomatik ve siyasi ilişkilerde, dini konularda, yemek ve içecek kültürü, askeri, sanat veya mimari tarihi ve benzeri her türlü konuda seyyahların verdikleri bilgilerden yoğun bir şekilde yararlanılmaktadır. Dönemin Osmanlı kaynakları ile yapılan çalışmalar, kitap ve kütüphane kültürünü tek taraflı değerlendirmemizi sağlar. Tarih araştırmalarında kaynak ülke yani bu çalışma için düşündüğümüzde Osmanlı yazılı kaynaklarının birinci derecede önemli olduğu gözükmemektedir. Ancak dışarıdan bir bakış açısı, farklı bir değerlendirme olanağını ve bu kaynaklarda dikkat edilmemiş veya kaydedilmemiş ayrıntıları bize sunar. Zeki Velidi Togan (1950: 64)'a göre, seyahatnameler, kaynak olarak bizim tarihimiz için önemlidir. Çünkü bizim dikkat etmediğimiz konulara dikkat çekmişlerdir. Bu şekilde, Batı kaynaklarının kullanımı konusundaki eksikliği giderecek bir araştırma daha da önemli hale gelmektedir. Bu konuyla ilgili özellikle seyyahların doğrudan kaynak olarak kullanıldığı bazı akademik çalışmalar da bulunmaktadır. Bu çalışmalarda kaynak olarak kullanılan seyyahların sayısı, daha sınırlı tutulmuş olmasına rağmen öncü çalışmalar olarak dikkat çekmektedir. Bu çalışmalara İsmail Erünsal'ın *Osmanlılarda Sahafılık ve Sahafılar*, Yahya Erdem'in *Secondhand Book Sellers And Travellers: Bookselling in the Ottoman State* ve Sonja Brentjes'in *The Interests of the Republic of Letters in the Middle East ve XVI-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Batı Avrupalı Gezginler ve Bilimsel Çalışmalar 1550-1700* eserleri örnek olarak gösterilebilir. Bu ve benzeri araştırmalar, çoğunlukla belli konu başlıklarına yönelik olarak yapılan çalışmalardır (Tekin, 2018: 15-16)

Araştırmanın Amacı

Üçel-Aybet (2010: 14-15)'e göre, Osmanlı tarihinin birinci el kaynağı olan Osmanlı kroniklerinde, Osmanlı sosyal ve kültürel tarihine olan ilgi sınırlıdır. Bu durum kitap ve kütüphane tarihi ve kültürü için de geçerlidir. Dönem eserlerinde daha çok “askeri, siyasi ve diplomatik ilişkiler” ön plandadır. Bu durum seyahatnamelerde de aynı şekilde karşımıza çıkmaktadır. Çalışmamızın problemi de konumuz ile ilgili birinci el Osmanlı kaynaklarındaki yetersizlik ve Batı kaynaklarından yararlanılması konusundaki eksiklik sebebiyle, bu araştırmanın amacı da mümkün olan en geniş ölçüde farklı ve daha önce değerlendirilmemiş, çok sayıda Batı

kaynaklı birinci el kaynağın incelenmesi sonucunda, konumuz ile ilgili yeni bulguların ortaya konularak değerlendirilmesi, bunu da mümkün olan en fazla sayıda seyyahın yazdıklarının değerlendirilmesi ile ortaya koyması hedeflenmiştir. Bu çalışmada Osmanlı’da kitap kültürü hakkında inceleme yapan veya gözlemlerde bulunan Batılı seyyahların var olup olmadığı, şayet varsa bunların kimler oldukları ve hangi eserleri yazdıkları, Batılı seyyahların tespiti ve değerlendirilmesi sonucunda, araştırma döneminde Osmanlı kitap ve kütüphane kültürü hakkında yazdıklarının hangi konularda dağılım gösterdiği ve hangi konuların ön plana çıktığı, seyyahların yazdıklarının yeni ve orijinal bilgiler içerip içermediği, elde edilen bilgilerin, Osmanlı kitap kültürü araştırmalarına katkısının olup olmayacağı sorularına yanıt aranmıştır (Tekin, 2018: 17-18).

Araştırmanın Kapsamı

Bu çalışmanın kapsamının belirlenmesinde, tarihsel dönem sınırlılığı da önemli bir olgudur. Çalışmamız, dönemsel olarak, çalışmanın başlığında belirtildiği gibi “1453-1699” yılları arasındaki dönemi ele almaktadır. Benzer şekilde, Üçel-Aybet (2010), Avrupalı seyyahlarla ilgili 1699’a kadar olan dönemde ziyaret eden seyyahları incelemektedir. Çalışmasında İngiliz seyyahlara da çoğunlukla yer veren Bowen (2011) ise Türk-İngiliz ilişkilerini tarihsel dönemlere ayırmakta ve 1699’a kadar olan dönemi ayrı olarak incelemektedir. 1453 yılında İstanbul’un Fethi, büyük bir değişimi ifade ederken, 1683 yılında II. Viyana Seferi’nin sonuçları ve 1699 Karlofça Antlaşması ile birlikte, bilinen tarih örgüsü içerisinde Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa’da duraklama dönemine girdiği ve genel olarak da gerilmeye başladığı dönemi ifade ettiği yaygın bir görüştür. Bu tarihsel sınırın önemli bir özelliği de ilk Osmanlı matbaasının kurulmasından önceki dönem olmasıdır. Bu dönemin önemi sebebiyle seçilen ve değerlendirilen kaynaklar da bu dönem içerisinde Osmanlı topraklarını ziyaret eden seyyahlar ve bu seyyahların yazdıkları eserler olmaktadır. Araştırmamızın temel kaynak araştırma çalışması sırasında çeşitli kaynaklardan 371 seyyah tespit edilmiştir.

Tespit edilen 371 seyyahın milliyet ve eserlerinin dili açısından dağılımı şu şekildedir:

Tablo 1. Tespit Edilen Seyyahların Milliyetleri

Seyyahların Milliyeti	Seyyah Sayısı
İtalyan	142
Alman-Avusturya	45
Fransız	91
İngiliz	57
Felemenk	13
Macar	4
Rus	5
Greks	6
Leh	4
İspanyol	1
İsveçli	1
Portekizli	1
Diğer	1
Toplam	371

Belirlenen bu seyyahların eserlerinin yazıldıkları diller ise şu şekilde belirlenmiştir:

Tablo 2. Tespit Edilen Seyyahların Eserlerinin Yazıldıkları Dil

Seyahatnamelerin Yazıldıkları Dil	Seyyah Sayısı
İtalyanca	131
Almanca	36
Fransızca	98
İngilizce	72
Felemenkçe	2
Latince	31
İbranice	1
Toplam	371

Çalışmamızda 1453-1699 tarihleri arası için tespit edilen 371 seyyahın 290'nın eserine erişilmiştir. Çalışmanın hedefi bir seyahatname listesi oluşturmak değildir. Seyyahlar, araştırma konumuz için sadece bir kaynak görevi görmektedirler. Bu sayı bu açıdan son değildir, geliştirilmeye açıktır. Ayrıca, her seyyahın gözlemleri sonucu birden fazla sayıda eser ürettiği de görülmektedir. Bu çalışmada Osmanlı kitap ve kütüphane kültürü konusunda gözlem yapan 122 seyyahın toplam 137 eseri incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Çalışmamızın kapsamını bu eserlerden elde edilen bulgular oluşturmaktadır. Araştırmamızda doğrudan araştırma konumuzla ilgili yararlanılmış 122 seyyahın milliyet ve eserlerinin dili açısından dağılımı şu şekildedir:

Tablo 3. *Yararlanılan Seyyahların Milliyetleri*

Seyyahların Milliyeti	Seyyah Sayısı
İtalyan	35
Alman-Avusturya	12
Fransız	29
İngiliz	28
Felemenk	7
Macar	1
Rus	1
Grek	4
Leh	2
İsveçli	1
Diğer	2
Toplam	122

Tablo 4. *Yararlanılan Seyyahların Eserlerinin Yazıldıkları Dil*

Seyahatnamelerin Yazıldıkları Dil	Seyyah Sayısı
İtalyanca	27
Almanca	7
Fransızca	22

İngilizce	45
Felemenkçe	1
Latince	20
Toplam	122

Araştırmanın kapsamı içerisinde belirlenen 122 seyyahın yazdıkları incelendiğinde genel olarak 6 ana konuda değerlendirmelerde buldukları görülmektedir. Bunlar şu şekilde listelenebilir:

- 1- Kitabı oluşturan fiziksel unsurlar
- 2- Basılı ve elyazma kitaba olan ilgi
- 3- Yönetim erki ve halkın kitap ile olan ilişkileri
- 4- Kitabın, eğitim, bilim, edebiyat, dil gibi konularla olan ilişkisi
- 5- Kitabın yaygınlaşması ve ticaretinin unsurları
- 6- Kütüphane ve okuma mekânları.

Osmanlı Kitap Kültürü ve Seyyah/Seyahatname Kültürü İlişkisi

Seyyahların, Anadolu topraklarında kitaplara ve bilgi transferine gösterdikleri ilgi ve bu ilginin Avrupa'daki etkisi önemli bir konudur. Aslında içeriği ne olursa olsun bu dönemdeki seyahatlerin temel amacı bir şekilde bilgi transferidir. Bu bilgi transferi medeniyetlerin karşılıklı etkileşimi ile sağlanabilmektedir. Çünkü kapalı toplumlar yerine karşılıklı etkileşimin var olduğu açık toplumlarda ilerleme olacağına farkındadırlar (Kenan, 2010: 20). Bu durum kitapların fiziksel olarak transferi olabildiği gibi, herhangi bir gözlemin yazıya dökülüp aktarılması şeklinde de olabilmektedir. Burke (2008: 12)'a göre, "kitabın zamandizim sınırları Rönesans ve Aydınlanma"dır ve kitap erken yeniçağ Avrupası'nda bilginin tarihidir. Bilgiye erişimin yolu ise, seyahat edip, ulusların bir yığınının geleneklerini gözlemleyip, dönüşte daha erdemli insan olmaktan geçmektedir (Doiron ve Lane-Mercier 2003: 1193). Bu iki kavram birçok noktada her zaman çakışmaktadır. Bu noktada karşımıza araştırma alanımız olan kitap kültürü kavramının tarihsel bağlamda nasıl tanımlanması gerektiği ve seyahatler ile ilişkisi konusu ortaya çıkmaktadır. Kitap kültürü kavramı, kitabı etkileyen tüm faktörleri ve bunların birbirleriyle, toplumla ve dış dünya ile etkileşimini içerecek şekilde yapılandırılmaktadır. Bu yapı, yayıncılar, çevirmenler, yazarlar, kopyacılar, nakliyeciler, satıcılar, basımcılar, araçlar, ciltçiler, kâğıtçılar, hukuki düzenlemeler gibi birçok kitap ile ilgili alanın oluşturduğu bir ilişki alanı ve bu alanın etkilediği ve etkilendiği tüm yan faktörleri de kapsayan bir sistem olarak algılanmaktadır. Bu da konuyu, Robert Darnton'un *What is the History of Books* makalesinde

kitap tarihini tanımlamada kullandığı “iletişim çemberi” tanımına götürmektedir (Darnton, 1982: 68). Darnton (1982: 66)’a göre, bu çember içinde kitap etrafında ilgili alanların birbirleri ile olan ilişkisini, yeni nesil kitap tarihçilerinin, “nadir veya ilk baskı kitapları değil Annales okulunun sosyo ekonomik tarihi çalışmalarının da etkisi ile kitapların sıradan okuyucu için neler ifade ettiği, kitap üretimi, telif hakları istatistikleri, özel kütüphanelerin analizi” gibi konularla ilgili eserler verdiklerini anlatarak açıklamaktadır. Bu görüşün çıkış noktası da 500 yıl önce yaşayan Francis Bacon’ın görüşlerinde temel bulmaktadır. Bu durum kitap etrafında sürekli yenilenen ve kendine yenilikler bulan bir bilim alanının ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Grafton (2004: 244)’a göre İngiliz felsefeci Francis Bacon (1561-1626) kitap kültürüne tamamen hâkim olan bir kişidir. Bacon, kitapların, büyük yazarların “zihinlerin doğru imajlarını” sağladığını, “okuyanları da tam bir adam haline getirdiğini” söylemektedir. Grafton’un deyişiyle Bacon, yeni keşifleri idealize etmektedir. Bodleian kütüphanesinin kurucusu Sir Thomas Bodley ise bunun aksine klasik ve eski yolları kullanmaktadır. Burke (2008: 51)’e göre bu durum Bacon’un, kütüphanelerin yeni bir yapıda oluşması ve keşfedilmeyi bekleyen özelliklerini ortaya çıkararak yeni fikirlerin sunulması şeklinde olmaktadır. Bacon’ın farklı bilgi taşıyıcı kurumlar hayal etmesi de döneminin kültürel gelişiminin etkisini göstermektedir: “Bacon’un felsefi romanı ‘Yeni Atlantis’ eserindeki (1626) ünlü Süleyman’ın Evi hayali (yardımcıları saymazsak) 33 kişilik kadrosu (bilgi taşımak için gezilere çıkan), ışık tüccarları, gözlemciler, deneyciler, toplayıcılar, çevirmenler vb.’den oluşan bir araştırma kurumunu betimlemektedir. Seyahat, Bacon (1856: 173)’a göre bilgiye erişimde önemli bir işlev görmektedir. Bacon’un “Denemeler” isimli kitabının bir başlığını seyahat kültürüne ayırması ve “seyahat, eğitimin genç bir evresi, deneyimin ise daha yaşlı bir evresidir,” diye tanımlamasını da böylesi bir arayışın ifadesi olarak değerlendirmek mümkündür. Farklı ülkelerden, sosyal sınıflardan ve eğitimlerden gelen seyyahların genel olarak kitap kültürü ile ilgili gözlemlerinin kitap tarihi içerisindeki yerinin değerlendirilmesi önemlidir. Osmanlı’ya doğru yapılan seyahatin kültürel ifadesi, sürekli ve dinamik bir ifade tarzıdır ve bir görüşe göre seyahatnameler, Doğu imgesinin Batı’da kabul görmesinin ve ifadesinin temel aracıdır ve çekici hikâyelerle okuyucuyu etkilemeye çalışmaktadırlar (Danacıoğlu, 2001: 64). Yeniçağ Avrupası’ndaki okuyucu kitlesinin, seyyahların maceralarına ilgisi sayesinde siyasi konular geri planda kalabilmektedir. Bu sebeple edebiyat yazımı yazarların meşgul oldukları bir alan haline gelmektedir (Faroqhi, 1999: 178). Avrupa’da Osmanlı’dan elde edilen bilgi akışının sonucu üretilen eserler sadece seyahatname ve tarih kitaplarından oluşmamaktadır. Tiyatro, şiir ve öykü gibi edebi eserlerle, mektuplar ve araştırmalar ile bunlara ilişkin kitapların

çoğalmasında Avrupa edebiyatını da etkilemiştir. Avrupa’da Türk karşıtlığı bu edebi eserlerin etkisiyle şekillenmektedir (And, 1999: 14). 16. yüzyılda yazarların Türkler ile ilgili olan bilgiyi ve olguları seyyahların anlatılarından alıyor olması önemli bir konu haline gelmektedir (Yerasimos, 2006: 26). And (1999: 26-27), Kanuni Sultan Süleyman imgesi üzerinden Avrupa’daki Türklerle ilgili edebi eserleri tartıştığı kitabında, dönemin komedi ve tiyatro eserlerinde Türk imgesini taşıyan eserlerden örnekler sunmaktadır. Burada Sultan Süleyman’ı konu alan en eski trajedilerden biri olan, İtalyan yazarı Prospero Bonarelli’nin *Il Solimano*’dur. Eser ilk kez Ancona’da 1618’de 4000 izleyiciyle sahnelenmiştir ve oyunun konusu seyyah ve tarihçi Francesco Sansovino’nun o dönemde kaleme aldığı ve bizim çalışmamızdaki kaynaklar arasında da bulunan ünlü Türklerin Tarihi kitabından alıntılar ve hayal gücü ile ortaya konulan bir eser haline gelmektedir. Bunlar dışında örnek olarak, İtalyanların *Lamentis* ve *Canzone* ve Almanların *Türkenlieder* eserleri de kültür tarihi için Türkleri anlatan belge niteliği taşımaktadır (Göllner, 2004: 265; Schwoebel, 2013: 268). Avrupa’da Türkiye ile ilgili kapsam ve içerik olarak başka bir örnek de “Turcica”³ ismiyle yayınlanan dergi ve “Avviso-avis – yeni gazete”⁴ ismiyle yayınlanan ucuz, kısa ve hemen okunabilen metinlerdir (Göllner, 2004: 264). Bu metinler dilden dile çevrilip dağıtılmaktadır (Göllner, 2004: 266). Avrupa belki de en büyük ve en merak edilen düşmanları Türklerle karşı harekete geçmekle birlikte farklı savaş ve propaganda yöntemleri geliştirmektedir. Çünkü Türklerin, özellikle Bizans’tan kalan miras ile ve İtalya kent devletleri ile ilişkileri Avrupa’nın kalanı için soru işaretleri yaratmaktadır. Kültürel ve ticari olarak gelişen bu ilişkinin engellenmesi veya manipüle edilmesi için yeni araçlar bulunmaktadır. Kenneth Setton (1978: 158)’a göre Almanya’daki haçlı taraftarları, düşmanları II. Mehmed’e karşı çok yeni icat edilmiş bir aleti kullanmıştır: “matbaa.” Matbaa, İslam’a karşı Hıristiyan çıkarlarına hizmet etmektedir. Basımcılar, Türk karşıtı propaganda için kullanılmaktadır. Almanya’da, Alçak Ülkeler ve İngiltere’ye yayılan binlerce yayın, Türklerin Hıristiyanların baş düşmanı olduğunu izah etmektedir. (Hirsch, 1967: 122; Schwoebel, 2013: 267). Türk tehlikesi, basım faaliyetlerini maddi kaygılarla yapan basımevleri için kazançlı bir konu haline gelmektedir (Schwoebel, 2013: 268). Avrupa’da basılan eserlerin yazarlarının hepsinin Anadolu topraklarına adım attıklarına dair bir kanıt yoktur. Seyyahların, getirdikleri bilgileri, arzularına göre değiştirip bunları daha ilgi çekici olarak sunmak

³ Turcica’ların bibliyografyası, yansıttığı konuların çeşitliliği ile çok hareketli bir yüzyıldaki kültür yaşamının renkli ve gerçekçi bir tablosunu çizmektedir (Göllner, 2004: 265).

⁴ 16. yüzyıldaki kütüphaneciler ve kitapseverler, ucuz kâğıda basılı yeni gazeteler yerine sanatsal ciltlere sahip kitap ve yazma eserlerle değerli parşömen el yazmaları toplamak eğilimdedirler. Bu sebeple bu eserlerin bulunması çok zordur ve nadir eserlerdir (Göllner, 2004: 264-265).

amacıyla çeşitli edebi türlere çevirdikleri ve kitap olarak halka sundukları görülmektedir. Çünkü Türkler ile ilgili nasıl bir imge yaratılırsa yaratılsın, bunun temel kaynağı seyahatnamelerle aktarılan bilgidir ve bu bilgi kolayca manipüle edilmektedir. Doğu'ya seyahat fikrini doğuran sebepler sadece bilinçli tercihler olmamaktadır. Seyyah Thevenot (1687: 1-2), seyahatnamesinin “Seyyahın Tasarımı” adlı bölümünde bir seyyahın merakını ortaya koymakta ve “İnsan doğası kadar eski olan seyahat arzusunun, insanlarda halen mevcut olduğunu ve şimdiye kadar hiç olmadığı kadar kendini gösterdiğini” yazmaktadır. Thevenot, kendisinin de Roma'ya kadar seyahat ettikten sonra, ne yapacağını düşündüğü sırada, tesadüfen rastladığı ve Arapça, Farsça ve Türkçe dillerinde yetkin ve eğitilmiş bir Fransız beyefendisi ile konuştuktan sonra Levant bölgesine seyahat etmeye karar verdiğini söylemektedir. Yani tamamen tesadüfler sonucu oluşan bir merak, seyahat etmeye karar vermesine yol açmıştır. Aslında seyahat metninin de tamamen karşılıklı bir kültürel karşılaşmanın göstergesi olduğu görülmektedir. Philips (2014: 51)'e göre Orta Çağ seyahat metni birçok açıdan hayal kırıklığı olarak görülmektedir ve beklentileri karşılayamamaktadır. Rönesans sonrası seyahat literatürü ise birinci ağızdan heyecan verici bir hikâyeye ile seyyahın kişisel ve kültürel kimliğini de ön plana çıkaran epik bir yapıdadır. Sadece kişisel bir hatıra değildir, seyahat yazımı yazarın kendisinin daha geniş çaplı bir kültürel karşılaşmayı keşfetmesine de izin vermektedir. Bu bilgi alışverişine seyyahlar önem vermektedir. Seyyah ve din adamı Joseph Hall (1839: 111), 1617 tarihinde, “haritalar, jurnaller, tarihsel tarifler, ilişkilerin yardımı olmadan seyahatin olmayacağını” belirtmekte ve yabancı ülkelere seyahat eden biri, bir işçi, bir hacı veya normal bir vatandaş veya bir saray mensubu ile konuştuğunda bilgiye ihtiyaç duyarsa, bu ona kısmen dedikodular sunabileceğini söylemektedir. Ama eğitilmiş ve saygın yazarlarla birlikte seyahat ederse, onlarla konuşarak, tüm yazdıklarını gerçek bir filtreden geçirmek mümkündür. Buna göre, halk yazılanlar yanlış bile olsalar memnun olacaktır.

Seyyahlar, evlerinde barındıkları yabancılarla da iletişim kurmaktadır ve onlardan seyahatleri ile ilgili tavsiyeler almaktadırlar. Müslüman gibi görünmek konusu seyyahlara verilen tavsiyeler arasındadır (Barthold, 2000: 201). Çünkü Müslümanlar, sohbet ve diyalogdan hoşlandıkları için de Müslümanlarla bilgi alışverişi karşılıklı iletişimle sağlanmaktadır (Pedersen, 2012: 36). Bu yüzden Osmanlı başkentine gelen seyyah, misyoner, tüccar ve özellikle diplomatlar bilgilerini geliştirmek amacıyla yerel veya yerleşmiş aracı ağına bağlıydılar. Bu ağ sayesinde daha rahat hareket serbestisine ve bilgi akışına sahiptiler (Rothman, 2013: 394-395). Bu bilgi akışı da Avrupalı seyyahlar ile yerel bağlantıları arasında dil öğreniminden,

elyazmaları ve haritalar satın almaya, araştırma gezilerinden, yeni bilgi ve becerilere erişilmesi, paylaşılması ve tercümesi gibi durumlara kadar bir alanda avantajlar sağlamaktadır (Brentjes, 2002: 258-259). Bu kültürel karşılaşmaya rağmen tek yönlü bir bilgi akışı vardır. Mantran (1990: 9)'a göre, Batı'nın, seyyah öyküleri, çeşitli gazeteler ve haber bültenleri aracılığıyla Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili kolaylıkla her çeşit bilgiye erişimi kolay iken, Osmanlılar, Batı dünyası ile ilgili “*mutlak bir bilgisizlik*” içindedirler. Bu tek yönlü bilgi akışından yararlanan Avrupalı bilginler, 15. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar kendilerini “*yazın cumhuriyeti*”nin yurttaşları saymışlardır. Bu da ulusal sınırları aşan bir topluluğa ait olmayı göstermektedir. Bunun göstergeleri ise birbirlerine mektuplar, kitaplar göndermek ve ziyaretler şeklindeki alışkanlıklardır (Burke, 2008: 22). Barthold (2000: 202)'a göre, 1502'de Bologna asıllı Lodovico Varthema Venedik'ten yola çıkarak Doğu'ya gitmiştir. Yolculuk yapmak onun için çağdaş toplumda saygıdeğer bir konuma ulaşmanın aracıdır. Bu seyyahlar, insanlara yeni bilgiler sunmanın, diğer insanların saygısını kazanmanın en iyi yolu olduğuna inanmaktadırlar. Bu amaca ulaşmanın iki yöntemi bulunmaktadır: Bilim ve bilinmeyen ülkelere yapılan yolculuklar. Doğu bilimci ve bilginlerin Osmanlı'ya yönelik merakının güçlenmesi, bu akımın da güçlenmesine yol açmaktadır. Bilgin-seyyahların yazdıklarına baktığımızda, düz bir günlük veya seyahatname metinlerinden ziyade tam bir standart olmayan, daha çok bilimsel mektuplaşmaların, küçük notların ve yazıların ağırlığından bahsetmek mümkündür. Buradan da Avrupa “*yazın cumhuriyeti*” içinde kalan bilginlerin bir çoğunun Osmanlı'da Avrupa'daki meslektaşları ile temas içinde olduğu ve bu topluluğa Osmanlı içinde seyahat eden bilginleri de dahil ettiği sonucu çıkarılabilir. Bu eserlerin önemli hale gelmesinde bu “*yazın cumhuriyeti*”nin Avrupa içerisinde yaygınlaşması da önemli bir faktördür. Bu eserler sadece yazıldığı dilde değil çevrildiği farklı dillerde de okunmaya başlanmıştır. Bu şekilde bu eserler, 15. yüzyıl ile 18. yüzyıl başlarına kadar tercüme sayesinde büyük ilgi görmektedir (Soykut, 2007: 21). Öyle ki, seyahat ve coğrafya eserleri en önemli yayıncılık konuları haline gelmiştir. İlk kez 1510'da İtalyanca yayınlanan Lodovico di Varthema'nın seyahatları 1600 yılına gelindiğinde beş dile çevrilmiştir (Burke, 2012, s.19). Benzer bir şekilde Bartholomaeus Georgievits'in anıları ise 88 ayrı baskı ve birçok farklı dile çevrilmiştir (Yerasimos, 1991: 159-163). Seyahat eserlerinin yaygınlaşmasında tercüme eserlerin etkisi dışında diplomatik raporların rolü de önemlidir. Bunun sebebi de Venedik ile ilişkiler temelinde, diplomatların Osmanlı topraklarına gelişi ve bir seyyah gibi davranmalarındır. Bu sayede iki devlet arasındaki ticaret ve etkileşimde yeni tip bir seyyah yapısı ortaya çıkmaktadır. Bu seyyahlar diğerlerinden farklıdır. Diplomatik amaçla gelirler, kısa veya uzun süreli yerleşik bir şekilde yaşayan kişilerdir ve sadece diploması ile değil ticaret ve sosyal

hayatla da ilgilenmektedirler (Rothman, 2013: 420). Bunların yazdıkları raporların belli bölümleri kitap haline getirilmekte ve bir edebiyat türü haline gelmeye başlamaktadır ve diplomatik görevli olmayan kişiler bile bu türde raporlar yazmaktadır (Valensi, 1994: 27-28). Çalışmamızda ele alınan eserlerin tamamı edebi tür olarak seyahatname şeklinde yazılmamıştır. Sıradan bir seyahatname sadece gezilen kentleri ve bölgelerdeki birçok konudaki rastgele gözlemleri bazen yanlış, bazen de yansız olarak aktarıırken, belli konulara yönelik olarak seyahatnamelerini ve eserlerini şekillendiren kişilerde vardır. Bu eserler, çoğunlukla mimari, sanat, ticaret, fen bilimleri, dini bilimler, örf ve adetler, siyasi ilişkiler ve savaş gibi tek konuya odaklanan ve doğrudan bilgi veren kitaplar, notlar veya mektuplar şeklindedir. Bu seyyahlar kendi bilgileri ve deneyimleri ile Müslüman Doğu'da karşılaştıkları bilgiyi yorumlayarak, Hıristiyan Batı'ya anlatırlar. Bu seyahatnamelerin edebi türleri, sadece Doğu'ya yapılan seyahatnamelerle ilgili bir çalışmada daha detaylı incelenebilecek önemli bir konudur. Bunun yanı sıra Doğu'nun ve Türk dünyasının Batı üzerindeki etkisini inceleyen Batı kaynaklı geniş bir literatürün varlığı da bu çalışmaların önemini ortaya koymaktadır

Çalışmanın Yöntemi

Seyahatnameler de bu öznel niteliği en iyi şekilde yansıtan kaynaklardır ve sadece gözlemlerin değil, okuyucusunun hoşuna gidecek bir hikâye anlatımı⁵ ihtiyacını da yansıtmaktadır. Bu sebeple çalışmamızda ana kaynaklar olan seyahatnamelerin tek tek değerlendirilmesi ve seyyahların sağladığı bilgilerin güvenilirliğinin ve doğruluğunun kontrolü anlamına gelen, yerel seyyahlar veya kaynakların bilgileri ile karşılaştırılması durumu metodolojik olarak kullanılmamıştır. Çünkü hedeflenen çalışma, mümkün olabilecek en yüksek sayıda seyyahın ana konumuz olan kitap kültürü ile ilgili söyledikleri ve gözlemlerinin ortaya konulması ve değerlendirilmesidir. Önemli olan kullanılan kaynakların gerçek kişiler tarafından yazılan gerçek eserler olarak kabul edilmesidir. Batılı bakış açısını ortaya koymak çalışmanın amacına hizmet etmektedir. Bilginin doğruluğu veya güvenilirliğinin karşılaştırılarak sorgulanması ayrı çalışmaların konusu olabilir. Bu yüzden kaynakların

---

⁵ Çalışmamızda kaynakların özelliği gereği tarihsel “anlatı” tekniği ön plandadır. Buna göre Avrupa dillerinin çoğunda “history –tarih” sözcüğü, aynı zamanda “story-hikâye” anlamına gelir. Anlatı da geçmişteki olayların gözlemcisi veya olayların içindeki insanın etkilenmesini aktaran tekniktir (Tosh, 1997: 107). Seyahatnamelerde bu teknik de kullanılır. Seyahatname olarak kaleme alınmış eserlerde hikâye anlatımı ile edebi bir tür ortaya çıkmaktadır. Hikaye anlatımı öyle güçlü bir ifade tarzıdır ki, Ortaylı'ya göre, 17.,18. ve 19.yüzyıl seyahatname yazarı önyargılarıyla hareket etmekte ve “din”, “harem” ya da “devlet düzeni” konularında okuyucusunun hoşuna gidecek bir şeyler uydurmakta ve abartmalarda bulunabilmektedir (Ortaylı, 2010: 80).

seçiminde karşılaştırma yapmak amacıyla Osmanlı kaynakları ile ilgili özel bir çalışma yapılmamıştır. Farklı konularda yapılan benzer çalışmaların çok büyük çoğunluğu ortalama 10 veya daha fazla seçilmiş seyahatname ile yapılan çalışmalara ve akademik tezlere dayanmaktadır. Çalışmamızda ise 122 seyyahın yararlanılmıştır. Bu dönem ile ilgili 371 seyyahın tespit edilmesi, bunların 290'ının yazdıkları eserlere erişilmesi ve bunların incelenerek 122 seyyahın bir veya birden çok eserinden konumuz ile ilgili bilgilerin ve bulguların çıkarılması ve değerlendirilmesi başlı başına zorlu bir süreç olmuştur.

Bu yüzden araştırma sürecinde bazı sınırlılıkların ortaya konulması ihtiyacı doğmuştur. Çalışmamızın araştırma sürecinin kaynak arama döneminde, temel kaynakların yardımıyla seyahatnameler belirlenmiştir. Seyahatnamelerin listelenmesi, dil ve temel özellikleri ile sınıflandırılması sağlanmıştır. Çalışmamızın kronolojik yapısında ise seyyahların kitap kültürü ile ilgili verdikleri bilgilerin değerlendirilmesinde dönemsel bir sıralama kullanılmamıştır. Heath Lowry (2004: 96-97) *Seyyahların Gözüyle Bursa* isimli çalışmasında 1326-1923 tarihleri arasında Bursa şehrine gelen yabancı seyyahların, Bursa ile ilgili gözlemlerini verirken, dönem ile ilgili geniş bir tarihsel perspektif sunmuş ve bunları seyyahların görüşleri ile desteklemiştir. Lowry bunu yaparken, seyyahların ilgilendiği konuları ön plana çıkarmış ve seyyahların yazdıkları arasında kronolojik bir sıralamayı önemsememiştir. Örneğin, Lowry, kitabının *Gündelik Hayatın Tehlikeleri Başlığı* başlıklı bölümünde, 1413 tarihindeki bir olay ile ilgili seyyah Pero Tafur (1926)'dan alıntı yaparken, takip eden paragrafta iddiasını güçlendirmek amacıyla, aynı bulgu ile ilgili 1607 yılında seyahat eden Polonyalı Simeon ve aynı tarihlerde Osmanlı'da bulunan Fransız elçisi Jean de Gontaut-Biron'dan alıntılar kullanmıştır.

Benzer bir şekilde, çalışmamızda da Osmanlı kitap kültürünün gelişimi açısından, 1501 tarihindeki bir olay ve görüş ile 1699 yılındaki bir olay veya bulgu arasında çok büyük farklılıklar olup olmadığının ortaya konulması düşüncesi benimsenmiştir. Aynı başlıklar altında benzer veya farklı bulguların ortaya konulması 1501'deki bir durumun 1699'da da devam etmesi veya etmemesi yönünde değerlendirmelerin yapılması bağlamında önemli hale gelmiştir. Bundan farklı bir şekilde, Agostino Pertusi'nin, çalışmamızda da yararlanan önemli eseri, 3 ciltlik *İstanbul'un Fethi* kitabı, sadece 1453-1499 dönemi için tanıklıkları ortaya koyarak fetih sırasındaki kitapların durumu ile bize tartışmaya açık bilgiler vermektedir. İstanbul'un Fethi'nin kitap ve kütüphane kültürüne etkisi ile dönemin yönetici sınıfı etrafında şekillenen kitap ve kütüphane kültürü, seyyahların ve bu dönemde yazılan yabancı kaynakların verdiği bilgilerle ortaya konulmaktadır. Bu

dönem, seyyahların değerlendirilmesi ve dönemin kitap ve kütüphane kültürüne etkisi ve etkileşimi açısından kendisini takip eden 200 yıllık dönemden farklı bir şekilde değişim geçirmiştir. Seyyahların ve batılıların görüşlerini derleyen eser bu açıdan önemlidir. Bu yüzden bu başlık ayrıca değerlendirilmektedir.

Çalışmamızda kullanılan seyyahlar açısından ise bazı istisnai durumların mevcut olması araştırmamızdaki bir sınırlılık olarak ortaya çıkmaktadır. İlgili dönemde Doğu'dan Batı'ya doğru bilgi akışının, Türklerle ilgili basılmış kısa eserler, seyahatnameler, Osmanlı'dan kaçırılan ve satın alınan elyazmaları veya resmi raporlar yoluyla geldiği görülmektedir. Bu da ilgili dönemde Türklerle ilgili eserlerin kaynaklarının sınırlı olduğunu göstermektedir. Richard Knolles'in ilk basımı 1603'de yapılan *The Generall Historie of the Turkes* isimli Osmanlı Tarihi eseri istisnai bir önem taşır. Bu eser, tarihçilerin yararlandığı geniş ve çok önemli bir Osmanlı tarihi derlemesidir. Knolles'in İngiltere'den hiç ayrılmamış olduğu iddia edilmiştir (Curtis, 2009: 46). Knolles'in Osmanlı'ya geldiğine dair bir kanıt bulunmamasıyla birlikte gelmediğine dair de kanıt bulunmaktadır. Eseri alıntılarını göstermemesi nedeniyle kuşkuyla bir seyahatname olarak değerlendirilebilir. Ama eserin geneline bakıldığında herhangi bir seyahatten söz etmemesi ve “gördüm” gibi birinci tekil kişi ile şahitlik yazmaması da bu güçlü eserin derleme⁶ olduğu kanısını güçlendirmektedir. Bunun seyahatname olup olmaması ayrı bir konudur. Ama kitap tarihi ile ilgili bilgilerin varlığı bizim için önemlidir. Bunun dışında birçok araştırmacı, bu eserin içeriğini ve yazım gücünü seyyahların yazdıklarıyla birlikte değerlendirmektedir (Curtis, 2009: 46; Suranyi, 2008: 33). Bu eserde konumuzla ilgili ve incelediğimiz diğer kaynaklarda erişilemeyen bilgilere erişmek de mümkün hale gelmektedir. Bu eserin bir seyahatname derlemesi olarak yazılmış bir Türk tarihi çalışması olduğu görülmektedir. Benzer şekilde Francesco Sansovino'nun eserlerinde de büyük çoğunlukla seyahatnamelerden yararlanılmış olduğu görülmektedir (Höferth, 2000: 62). Bu eserde verilen bilgilerin özgünlüğü, farklılığı ve canlılığı çalışmamızda kullanımına yol açmıştır. Ama Sansovino'nun *Historia Universale* eserinde uzun Türkçe transliterasyon yapılmış cümleler kurması da bunun Venedik'te karşılaştığı birinden mi yoksa başka bir Osmanlı toprağında mı bu kelimeleri duyduğu tartışmasını yaratmaktadır. (Sansovino, 1632: 27, 29, 36). Bunlar dışında Dimitri Kantemir de standart bir seyyah tanımına girmemesine rağmen, döneminin Boğdan Beyi olarak İstanbul'a gelmesi sebebiyle yazdığı metinde gördüklerinden ve yaşadıklarından yararlanması sebebiyle

---

⁶ Özbaran (2004: 316)'a göre, Knolles'in eserinde “görgü tanıkları, çeviriler, derlemeler içeren Callimachus, Barletius, Spandugino, Menavino, Fontanus, Giovio, Busbecq, Pigafetta ve Minadoi gibi yazarların eserleri” kullanılmıştır.

seyahatname gibi bir tarih eseri olarak değerlendirilmiştir. Bu konuda bir istisna da Bernard Von Breydenbach (1440-1497)'un yazdığı “Kutsal Bölgelere Hac” veya “Peregrinatio in Terram Sanctam”⁷ isimli eseridir. Bernard Von Breydenbach'ın Kudüs'e kadar olan Hac ziyareti birçok açıdan önemlidir. Nisan 1483'den Ocak 1484 tarihine kadar süren seyahatini içeren kitap, Hac ziyareti için bir rehber görevi görecektir şekilde ilk resimli seyahat kitabı olarak tanımlanabilir. Resimler ağaç baskı olarak dönemin basımcılarından Erhard Reuwich tarafından yapılmıştır. Bu kitabın konumuz açısından önemi özellikle Modon'da Türkler ve Hıristiyanlar ile ilgili yazdıkları ve ilk Arap harfli alfabenin basılı olarak kitaba konulması ve bunun “Türklerin de kullandığı alfabe” diye tanıtılmasıdır. Bu durum ve eserinde Türklerle ilgili resimlerin bulunması da bir şekilde Türklerle karşılaştığını bize göstermektedir (Noonan, 2007: 20). Diğer istisnai bir durum da seyahat tarihleri konusundadır. Seyyahlardan bazılarının 17. yüzyılda doğmuş olmalarına rağmen, Osmanlı topraklarında bulunması, 1700 yılına çok yakın tarihlerde olmuştur. John Heyman 1700 yılında Osmanlı topraklarına gelmiştir. Thomas Shaw, 1694 doğumludur ve 1720'lerde Osmanlı topraklarında Türklerle karşılaşmıştır. Bu yüzden 1700'lerin ilk dönemindeki önemli hadiselerle değinmesi de çalışmamızın kapsamı açısından önemlidir. 1699 yılı Osmanlı topraklarını ziyaret açısından çok kesin bir sınır değildir. Elde edilen bulguların ve bilginin değeri açısından bu esneklik sağlanmıştır. Çünkü hedef bibliyografik bir çalışma değil, bu dönemler etrafında kitap tarihi çalışmasıdır. Bu durum 1717'de Türkiye'de bulunan Lady Montagu için de geçerlidir. Bu sebeple bu tarihsel sınır, çalışmamız için 15-20 senelik bir esneklik kazanmıştır. Bu esneklik birkaç seyyahattan ibarettir. Bunlar dışında, 18. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra gelen Giambattista Toderini, Abbe Sevin, Baron de Tott ve Voltaire gibi seyyah ve dönem kaynakları, 122 kişilik seyyah listesine dahil edilmemiş, buna rağmen gözlemlerinin önemine istinaden kaynak olarak kullanılmıştır. İkinci el kaynaklarda da bazı seyyahların kitaplar, kitap tarihi ve kütüphane kültürü ile ilgili sözlerine erişilmiştir.⁸ Bu yazarların orijinal eserlerine erişilemediği ve ilgili alıntılarının orijinalinin bulunmadığı durumlarda, aktaran eser üzerinden gösterilmiştir.

Bu kişiler ise seyyah listesine doğrudan eklenmemiştir. Bunun dışında, çalışma içerisinde, özellikle 1453-1499 döneminde Osmanlı topraklarına bir şekilde gelip burada, saray hizmetinde kalıp, kitap ve kütüphane ile ilgili bilgiler aktaran yabancılar da değerlendirilmiş, fakat bunlar seyyah listesine

---

⁷ Peregrinatio terimini Guillaume Postel, 1575 basılı “des histoires orientales....” eserinde Hz. Muhammed'in Medine'ye hicretini tanımlarken de kullanmaktadır (Postel, 1575: 223).

⁸ Fransız Elçiler, Jean De La Haye ve Harley de Sancy örnek olarak verilebilir.

eklenmemiştir.⁹ Bu kişileri seyyah olarak tanımlamak, konumuz açısından bazı karışıklıklara yol açabilmekte ve bu da farklı bir açıdan değerlendirmeyi gerektirmektedir. Bunlar İstanbul'un fethi ile ilgili yazmaktadırlar ve Bizans'ta yerleşik kişiler olarak sadece şahit oldukları veya duydukları konuları dile getirmektedirler. Çalışmamızla ilgili bir diğer sınırlılık ise dil konusunda karşımıza çıkmaktadır. Seyahatname incelemelerinde dil sorunu önemlidir. Çetin (2011: 19) de bu konuya değinmiş ve seyahatnameleri inceleyen veya bu seyahatnamelerle ilgili çalışma hazırlayanın, kendisinin hâkim olduğu dile göre seyahatnameleri seçebildiğini belirtmiştir. Bu yüzden benzer çalışmalarda kullanılan seyyah sayısı da azalmaktadır. Dil sorununun önemli noktalarından biri, araştırmacının ilgili dile hakimiyetinin yetmediği durumlarda, ilgili dönemin dil özelliklerini yansıtan bir metni okuma zorluğudur. *Orta Çağ Latincesi, Yüksek Almanca, Eski İngilizce* ve benzeri şekilde tanımlanmış metinler, araştırmacı o dili bilse bile sorun yaratabilmektedir. Çalışmamızda, İngilizce, Latince, İtalyanca, Fransızca ve Almanca metinler incelenmiştir. Bu konuda iki yöntem izlenmiştir. Özellikle Türkçeye ve İngilizceye tercüme yapılmış seyahatnameler için Türkçe ve İngilizce dilinden incelemeler tercih edilmiştir. Fakat metin okumalarında, orijinal metin ile karşılaştırma konusu da önemli bir problemdir. Bazı metin tercümelerinde ne yazık ki eksiklikler ve sorunlar olabilmektedir. Bunlarda da Türkçe tercüme metinler, orijinal asılları ile karşılaştırılmak suretiyle eksik veya yanlış anlaşılma olabilecek tercüme yanlışlarına dikkat edilmiştir. Eğer eksiklik yok ise, Türkçe tercümesi kullanılmıştır. Bazı eserlerde (Busbecq, Rycout ve De Motraye) hem kaynak dil hem de Türkçe tercümesi kullanılmıştır. Bunun sebebi, Türkçe tercümede erişilemeyen, metinde farklı sınıflandırılan veya tercümeyle dahil edilmemiş bilgilerin orijinalinden erişilmiş olmasıdır.¹⁰ Langlois ve Seignobos (2010: 143)'a göre dil sürekli bir gelişim ile değişir ve her dönemin kendisine özgü bir dili vardır. Dil sorununu çözmek sözlüklerin yardımıyla mümkündür." Özellikle tam hâkim olunan İngilizce dışındaki dillerdeki metinlerin zorluğu ile karşılaşıldığında, dönem sözlüklerinden yararlanılmış ve her dil için özellikle ilgili dönemde hazırlanmış sözlükler tercih edilmiştir. Araştırmacının bu dillerle ilgili eğitim almış olması ve gramer altyapılarına hakim olması, sözlüklerin de yardımıyla çevirileri kolaylaştırmaktadır. Bu avantajdan yararlanılmıştır. Bununla birlikte, önemli bir nokta da konumuz itibarıyla seyyahların yazdıklarının teknik veya bilimsel konuları kapsamamasıdır. Kitap kültürü ile ilgili yazılanlar genel olarak ağır bir dil bilgisi gerektiren metinler değildir, aksine sıradan gözlemlerdir ve bunlar gündelik dil ile yazılmışlardır. Bu da diğer dillerdeki tercümelerde de nispeten kolaylık

---

⁹ Phrantzes, Amirutzes, Langushi, Ankonalı Ciriaco, Ankaralı Adam, Kievli İsidoro gibi.

¹⁰ Özellikle, Aubry de la Motraye, A. Busbecq ve Paul Rycout da bu yöntem kullanılmıştır.

sağlamıştır. Türkçe’de yer alan metinler, orijinal dilindeki metinlerle karşılaştırıldığını çeşitli çeviri sorunları olduğu görülmüştür. Çeviri sorunları konusunda çok belirgin bir örnek, 18.yüzyıl eseri olarak ikinci el kaynak olarak değerlendirilen, Voltaire’in *12. Charles Tarihi* adlı eserinde yer alan “*Paris’te bir gün içinde yazılan kadarı İstanbul’da ancak bir yılda yazılmaktadır,*” cümlesidir (Voltaire, 1864: 195). Voltaire’in bu ünlü sözü birçok kaynakta ve özellikle de internet kaynaklarında, yanlış bir şekilde *kitap yazımı* ile ilişkilendirilse de aslında metnin başı ve sonu okunduğunda,¹¹ aslında bahsedilenin, padişaha yazılan dilekçelerin sayısı olduğu görünmektedir. Bu gibi konulara dikkatli yaklaşılmaya çalışılmıştır. Bu şekilde literatür düzeltmelerinde dikkatli hareket edilmiştir. Çalışmanın tamamı değerlendirildiğinde karşımıza bazı seyyahların metinlerinden elde ettiğimiz bulgular açısından ortaya kimi sorunlar çıkabilmektedir. Bunlardan en önemlisi, seyahatnamelerin taşıdığı bilgilerin “özgünlüğü” durumudur. Faroqhi (1999: 193)’ye göre, bugün olduğu gibi o dönemlerde de bilim çalışmalarının mantığı gereği, bilim adamlarının önceki yazarları bilmesini gerektiriyordu, “ve bu yazarlar için de ‘bilmek’ genelde ‘kopyalamak’ demektir. Bu yazarlar için de, Balkanlar’da ya da Anadolu’da seyahat etmek hayatta bir kere yaşanabilecek değişik bir deneyim idi. Belki de seleflerinin sözlerini kopyalamalarının sebebi, akıllarına gelen ilk şeyin onların kelimeleri olmasıydı.” Seyahatname yazarları kaynak belirtmeden birbirlerinden yararlanmışlardır. Schwab (1987: 66)’a göre ise kopyalamada çoğunlukla kaynak gösterilmediğini, gösterecek bile mutlaka başka seyahatnamelerden doğrudan alıntılar yapmaktadırlar. Bazen hiç şahidi olmadıkları olayları veya hiç gitmedikleri memleketleri bizzat görmüş gibi anlatmaktadırlar (Kütükoğlu, 1995: 35). Bilimsel ve edebi olarak özgünlüğe değer verilmesi, 18. yüzyıl başından itibaren geçerli olmaya başlamıştır (Faroqhi, 1999: 193). Bloch (199: 38)’a göre de bu dönemde gözlem yapılan şeylerin, derlemelerin yarısından fazlası başkaları tarafından daha önce yapılmış gözlemlerden meydana gelmektedir. Özellikle de Hac amacıyla yapılan seyahatlerde orijinal gözlem bulunmamaktadır (Yerasimos, 1991: 19-20; Faroqhi, 1999: 183). Seyahat yazmak zamanla kopyalamak veya daha sade anlatımlardan öte bir kültür haline dönüşmektedir. *Ars Apodemica*¹² bir

---

¹¹ “There was no fear that any one would importune him with unnecessary petitions, or petitions about trifling affairs, for at Constantinople they write less in a year than at Paris in a day. Much less dare any one present petitions against the ministers, to whom the Sultan hands them generally without reading them”.

¹² Osmanlı’ya yapılan seyahatlerin edebi türleri belirli şekil şartlarına bağlı idi. Bu yüzden her eser döneminde seyahat olarak tanımlanmasa da genel bir başlık altında değerlendirmek amacıyla bu şekilde düşünülmektedir. Brentjes (1999: 449)’e göre Bu seyahat şeklinde teorik olarak bir, bazen de iki ayrı günlük tutulmasını, birinci günlüğün özellikle bazen de talep edilen bilgilerin olduğu daha etkileyici kısımların olduğu birinci kitap ile birlikte sadece

seyahat kültürü ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu şekilde ifade edilen bölgesel rehberler ve seyahatler, el kitapları¹³ ve seyahat yazım kılavuzları ortaya konulmaktadır. Bu noktada seyahat eserlerinin güvenilirlik sorunu ortaya çıkmaktadır. Pollock (2013: 283-286), Royal Society örneğinden yola çıkarak güvenilirlik sorununu, seyahat metninin yaygın kullanımına bağlamakta ve bu da yeni seyahatlerin ortaya çıkmasına ve “bilgi imparatorluğu” kavramı içerisinde, Royal Society üyeleri arasında bilginin güçlenmesine, bilimsel ve ticari dağılımına yol açtığını söylemektedir. Seyahatname yazarları, yazdıklarının daha geniş kitlelere ulaşması ve akademik alanda da kullanılabilmesi için güvenilir olduklarını göstermek zorunda kalmaktadırlar. Güvenilirlik sorunu Osmanlı topraklarında bulunan seyyah ve kişiler için de söz konusudur. Bu kişilerin yazdıkları, okuyucularını doğrudan etkilemektedir. Bisaha (2012: 287), budun bilimciler, şairler ve tarihçilerin, hâlâ hümanistlerin ileri sürmüş oldukları peşin hükümlerle uğraşmaları sebebiyle seyahatname yazarlarının tavırlarının doğru olabileceğini belirtmekte ve Osmanlı imparatorluğunda bir süre kalma olanağı bulan Avrupalıların, barbar din düşmanları olarak adlandırılan bu halkla ilgili çok daha pozitif bir perspektifle dönüp geldiklerini ileri sürenlere katılmaktadır. Ortaylı (2010: 76)’ya göre, bakış açısı zamanla farklılaşmakta ve “15-17. yüzyıl dönemlerinde Doğu için yazılanlar bize hem bazı alanlarda değerli maddi bilgiler vermekte, fakat asıl ve ikinci boyut olarak Batı adamının bu dönem zarfında geçirdiği dünya görüşünü yansıtmaktadır. Buna göre Batı adamının Doğu’ya bakışı ve mantalitesi 15.-16. yüzyılda farklıdır. 17.-18. yüzyılda ise değişen bir zihniyet ve Avrupa-merkezcilik göze çarpmaktadır.” Seyyahların kendileri de bu güvenilirlik sorununun farkındadır. Seyyah John Cartwright, seyahatnamesine isim olarak “*true journall*”¹⁴ başlığını atmaktadır. Bernard Randolph da benzer şekilde “*True prospect of*”¹⁵ başlığını seçmektedir. Bu şekilde kendi eserlerinin “gerçek” olduğunu veya “doğru bakış açısıyla” yazıldığını vurgulama gereği duymuşlardır. Bu da 17. yüzyılın başında, seyyahlar arasında yazılanların güvenilirlik ve orijinallik sorunu yaşandığını görmemizi sağlamaktadır. Osmanlı topraklarını ziyaret eden seyyahlardan,

---

seyahat raporunu nasıl düzenlediğini değil, nereleri ziyaret edip, neler araştıracağını yazan ikinci bir defter de bırakırdı.”

¹³ Bu şekilde “**instructor for travelers**”, “**handbook for travelers**” başlıklarıyla yayınlanan eserlerde bölgesel bilgiler, yaşam kuralları, davranış biçimleri, yolculuk rotaları ve gidilen yerle ilgili kısa bilgiler sunulmakta idi.

¹⁴ The preachers travels, wherein is set downe a **true journall** to the confines of the East Indies, through the great countreys of Syria, Mesopotamia, Armenia, Media, Hircania and Parthia ... / penned by I.C. London: Thomas Thorppe, 1611.

¹⁵ Bernard Randolph, The Present State of the Morea called Anciently Peloponnesus. With the maps of Morea and Greece and several cities. Also a **true prospect of the Grand seraglio** or imperial palace of Constantinople, as it appears from Galata. London: Will Notts, 1689.

özellikle resmi bir görev veya bir hami tarafından gönderilen seyyahlar, doğru bilgi sunmaları gerektiği yaklaşımı ile değerlendirilebilir. Çünkü verecekleri bilginin yanlış ve manipülatif olduğu ortaya çıktığı takdirde, statülerini kaybetme tehlikesi vardır. Bu durum işlerinin doğasında vardır. Bunlardan diplomatik görevde olanlar, ağırlıklı olarak ticari, siyasi ve askeri yönleri ön plana çıkardıkları gibi, bilimsel amaçla gelenler ise, kendi araştırma alanları ile ilgili daha titiz ve dikkatli davranmışlardır. Kendi imkânlarıyla seyahat edenler veya macera peşindekiler ise bu konuda en çok şüphe duyulabilecek kişilerdir. Bunlar tuttıkları günlükleri farklı kılmak ve yayımlandığında popüler bir okur kitlesi yaratmak için abartılara yer vermişler, görmediklerini görmüş gibi yazmışlar, birçok zaman da kendilerinden önce gelenlerin eserlerinden yararlanmışlardır. Seyyahların gözlemlerinin, zamanın ruhundan, önyargılarından, okuduklarından, seyyahın sosyal ve siyasi statüsünden bağımsız olamadığı görülmektedir. Kitap ve kütüphane gibi daha çok gözleme dayalı ve tarafsız bilgi vermek gibi, kişinin bulunduğu siyasal ve sosyal konumuna etki etmeyeceği bir konuda da seyyahlar olabildiğince tarafsız gözleme sahip olabilmektedir.

Bulgular ve Sonuç

Çalışmamız, birinci el Batı kaynaklarını geniş bir şekilde ele alması ve bu eserlerde bulunan bilgileri günyüzüne çıkarması açısından farklı bir yaklaşım sergilemektedir.

Elde edilen bilgiler, batılı seyyahların bize sunduğu sınırlar içerisinde olduğu için konumuz ve literatür ile ilgili daha önceden var olan bir olguyu değiştirmek, çalışmamız içerisinde hedeflenmemiştir. Seyyahların yazdıkları çerçevesinde değerlendirmeler yapılmış ve sonuçlar çıkarılmıştır. Tarihsel metodolojisinin gereği olarak da bilgi ve olgunun değerlendirilmesi öznel ve farklı sonuçlar çıkarılması mümkündür. Çalışmamızda ilk olan ise, daha önce erişilmemiş veya çalışma konumuz açısından incelenmemiş birinci el kaynakların incelenmesi, birbirleriyle ilişkilerinin tespit edilmesi ve bulguların değerlendirilmesidir. Bu yüzden kısa tarihsel arka planlar ortaya konulsa da, zaten bilinen konulara değinilmemeye ve Osmanlı kaynaklarının bu konularda yazdıklarının tekrar edilmemesine dikkat edilmiştir. Tarihsel arka planda ortaya konulan bilgiler de dönem seyyahların yazdıkları veya konumuz ile ilgili yaptıkları çerçevesinde olmuştur. Örneğin, seyyahlar Rum basıncılığını ön plana çıkarırken, Yahudi basıncılığını ön plana çıkarmamışlardır. Bu yüzden Yahudi basıncılığı, Osmanlı'daki ilk basıncılık hareketleri olması sebebiyle tarihsel açıdan önemli bir yerde bulunsa da çalışmamızda detaylı tartışma konusu olmamış ve incelenmemiştir. Çalışmamızın düzenini ortaya koyan yapı, çalışma

dönemimizdeki Osmanlı kitap ve kütüphane kültürü değil, batılı seyyahların eserlerinin yönlendirdiği ve gözlemledikleri konular çerçevesinde Osmanlı kitap ve kütüphane kültürü olmuştur. Bu yüzden çalışma konuları ve başlıkları batılı seyyahların gözlemleri çerçevesinde dağılım göstermektedir. Çalışma, kitap ve kütüphane kültürü ile ilgili bilinen birçok bilginin kökenlerinin, birinci el gözleme dayalı olarak tespit edilmesi açısından da önemlidir. Bu konular, 1500-1699 yılları arası için ortak bir dağılım gösterse de, 1453-1499 arası dönemde, batılı seyyahların ve kaynakların ortak konuları genelde Bizans'tan Osmanlı'ya geçiş sürecinde kitap ve kütüphane kültürünün rolü olmuştur. Burada ortaya çıkan ortak konu da, İstanbul'un fethi ve Fatih Sultan Mehmet'in kitap ve kütüphane ile olan ilgisinin ötesine geçememiştir. Burada ortaya çıkarılan bulgularda, seyyahların ve birinci el kaynaklarının bu iki konu hakkında tartışmalarda bulunduğu görülmektedir. Bu bulgular, çalışmamızın asıl yapısına giriş niteliğinde değerlendirilmiştir. Seyyahların aktardığı bilgiler çerçevesinde ortaya çıkan bulgular 3 ana başlık altında değerlendirilmektedir:

1. Kitap: Üretimi ve Düzenlenmesi: Kitap üretimi konusu seyyahların en çok ilgilendikleri konulardan biridir. Bu konu içerisinde kitap kopyalama ve basımcılığın çok önemli bir yeri bulunmaktadır. Seyyahlar kitap kopyalama konusunda, kopyalama koşulları, kopyalama ücretleri, kopyalayanın ekonomik durumu, kitap kopyalamanın basımcılık karşısındaki durumu gibi konulara değinmektedirler. Bununla birlikte seyyahlar ve elçiler kopyalama ile basımcılığın mevcut durumunu birlikte değerlendirmektedirler. Kitap kopyalamanın nasıl etkilendiğinden söz etmektedirler. Özellikle Osmanlı'daki azınlık gruplarının basımcılık ile ilgisine karşı gözlemlerini ortaya koymaktadırlar. Hatta bazıları taraf olduğu ve birebir yaşadığı bazı olayları detaylı anlatmakta ve basımcılığın siyasi ve sosyal yönleri ile ilgili yorumlarda bulunmaktadır. Özellikle Osmanlı'da Rum matbaacılığı ile ilgili konulara şahitlik etmişlerdir ve bu konularda özellikle elçiler ve seyyahlar olayların tarafı olmuşlar ve bunları ayrıntılı bir şekilde aktarmışlardır. Aslında basımcılığın kısa sürede geliştiği ve büyük çapta yaygınlaştığı topraklardan yola çıkan seyyahlar basımcılığın olmadığı bir topluma gelmektedirler ve yorumlarında da bu bilgilerle ve önyargularla hareket etmektedirler. Kitap ve kitabın fiziksel özellikleri, seyyahların ilgilendikleri konular arasındadır. Cilt, kâğıt ve mürekkep gibi kitapların fiziksel üretiminde rol alan unsurlar, seyyahlar tarafından birçok kez gözlemlenmektedir. Özellikle kitaba ve kâğıda fiziksel bir nesne olarak toplum tarafından duyulan saygı ve bu saygının sebepleri seyyahların ilgisini çekmiştir. Seyyahlar bu saygının dini sebeplere dayandığını dile getirmişlerdir. Seyyahların en çok gözlemledikleri konulardan biri de

konuşma ve yazı dilidir. Onlara göre, 3 dilli Osmanlı dünyası, bu konuda, kendilerinin çok dilli yapılarına benzemektedir. Dil bilimciler, bilim adamları, elçiler, sıradan seyyahlar dil kullanımına dikkat çekmişler ve bu dillerin hangi alanlarda kullanıldığını yazmaktadırlar. Seyyahlar duydukları kelimeleri ve dillerin söz varlığını da kendi dillerinde söyledikleri gibi Latin harflerine çevirip yazmışlardır. Bunlar dışında seyyahlar yabancı dillerden Türkçeye, Türkçe, Arapça ve Farsçadan da yabancı dillere tercüme edilen kitapların varlığını gözlemlemişler ve bunlarla ilgili de bilgi aktarmışlardır.

- 2. Kitap: Kullanım ve Ticaret:** Kitabın bir nesne olarak satın alınması ve ticareti konusu da seyyahların en çok dikkatini çeken konulardan biridir. Özellikle kitapların satın alınması veya Osmanlı'dan bir şekilde elde edilip Avrupa'ya götürülmesi süreçleri seyyahların, diğer konuların aksine gözlemledikleri değil, birçok kez içinde oldukları ve taraf oldukları faaliyetlerdir. Seyyahlar bir şekilde kendileri için veya başkaları adına, her türlü kitabı aramışlar, aralarında ihtiyaçları olanları seçmişler, bazen de fiyatına bakmaksızın satın almışlar ve ülkelerine götürmüşlerdir. Bu faaliyetler çoğu kez planlı ve bilinçli olarak düzenlenmiştir. Araştırmamız içerisinde özellikle Levinus Warner gibi, kendisi için kitaplar satın alarak ülkesine götüren ve ülkelerinde önemli koleksiyonlar oluşturan doğu bilimci ve elçiler ile Jean Baptiste Colbert ve Lorenzo de Medici gibi kitap koleksiyoncusu ve kütüphane hamisi devlet adamlarının, Osmanlı topraklarına sadece kitap satın almak için gönderdikleri kişilerin kitap satın alma yöntemlerinin de önemli olduğu görülmektedir. Bu faaliyetler, merak edilen Doğu'nun bilgisini Batı'ya taşımak ve ülkelerindeki kütüphaneleri bu kitaplarla doldurmak için en iyi araçlar olmuşlardır. Seyyahlar, gördükleri kitapların hangi amaçlarla kullanıldığı ile ilgili gözlemlerde de bulunmuşlardır. Buna göre, kitaplar, içerikleri itibariyle, kötü niyetli kişilerin elinde iken, okuma yazma bilmeyen veya kitabın içerdiği konulara hâkim olmayan sıradan insanlar üzerinde kötü amaçlarla kullanılabilir. kitap sahibi olanların vefatı sonrasında kitaplarının akıbeti de seyyahların gözlemlediği konulardan biridir. Seyyahlar vakfedilmeyen kitapların müzayedelerle satışına şahit olmaktadır. Bunun dışında kitapların hediye aracı olarak sunulması konusunda gözlemlerde bulunarak yabancı elçi ve devlet adamlarının genellikle padişah için hediye olarak verdikleri kitaplarla ilgili notlar yazmaktadırlar. Bu gözlemlerde hediye edilen kitapların özellikleri ile hediye verilen kişiye verilen önem arasındaki doğrusal ilişki seyyahların gözlemledikleri konulardan biridir. Bunlar dışında kitapların kullanımında, hem olumsuz hem de olumlu gözlemlere sahip oldukları

konulardan biri de bilimsel konularda çalışmalarında kullanılan kitaplarla ilgili gözlemleridir.

3. Okuma Kültürü ve Kütüphaneler: Okuma Kültürü ve okuma mekânları arasındaki ilişki de seyyahların ilgi alanında olmuştur. Seyyahlar kitabın okunması ile ilgili gözlemlerine okuma mekânları bağlamında ilgi göstermektedirler. Kahvehaneler, sokaklar ve kitap okunan her mekân seyyahlar tarafından gözlemlenip kaleme alınmaktadır. Bu bağlamda okullarda okutulan kitaplar da seyyahların ilgi alanındadır. Seyyahlar bu kitaplarla ilgili konulara değinerek, bu kitapları listelemişler, eğitimin bu kitaplar aracılığı ile nasıl yapıldığından bahsederek, bazen olumlu bazen olumsuz yargılarla, bu kitaplar ve bu kitapların okutulması ile ilgili görüşlerini ve gözlemlerini kaleme almaktadırlar. Okuma mekânlarından en önemlilerinden biri de aynı zamanda kitapların korunmasını ve erişilmesini de sağlayan kütüphanelerdir. Seyyahlar, özellikle saray kütüphanesine erişmeye çalışmakta, saray kütüphanesinden kitap almayı deneyerek, çoğunlukla içine giremedikleri kütüphane ile ilgili sadece duyduklarını yazmışlar ve nadiren de olsa bu kütüphaneye girmeyi başararak, buradaki kitapları gözlemeleme fırsatını bulmuşlardır. Seyyahlar saray kütüphaneleri dışında İstanbul'da Patriklik Kütüphanesi ile Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde yer alan manastırlarda bulunan kütüphanelere de ilgi göstermişler ve burada buldukları kitaplarla ilgili gözlemlerini yazmışlardır. Bu kütüphaneler dışında özel kütüphaneler ve camilerdeki kitapların durumu ile ilgili de gözlemlerde bulunmuşlardır. Seyyahların bu konularda gözlemleri azdır. Bunun sebebi de ilgili dönemde özellikle kolaylıkla erişebilecekleri, bir kütüphane türünün gelişmemesi olarak değerlendirilebilir. Henry Howard (1671) gibi saray kütüphanesine ve Laurent Arvieux (1735) gibi şehzade kütüphanesine erişebilen kişiler vardır. Michel Baudier (1635) gibi kütüphaneyi gördüğünü belirtmeden, saray kütüphanelerini doğrudan betimleyen kişiler de bulunmaktadır. Lubenau (2012), Gerlach (2007), Chishull (1993) ve Galland (1998) gibi seyyahlar da özellikle Yunan dilinde kitaplara olan ilgilerinden dolayı manastır kütüphanelerini ziyaret etmişler ve buralardaki kitap ve kütüphanelerin durumunu gözlemlemişlerdir. Araştırmamızda yer alan seyyahların kitap, basımcılık ve kütüphane kültürü ile ilgili olarak başka bir alanda daha önemli katkıları vardır. Bu da bu konularda seyyahların duydukları kitap ilgili söz varlıklarını Latin harfli olarak kaleme almalarıdır. Seyyahlar, ikili diyaloglarda çoğunlukla günümüzde de kullanılan benzer terimleri ve söz varlıklarını duymuş oldukları görülmektedir. Bu bağlamda elde edilen bulguların düzenlenmesi ve sınıflandırılması sonucunda ortaya çıkan ortak konu başlıkları içerisinde

özellikle kitap ve kütüphane kültürü ile ilgili birçok yeni bilgiye de erişildiği görülmektedir. Buna karşın, seyyahların özellikle kitap ve kütüphane kültürü hakkında birçok bulguyu tekrar etmiş oldukları da görülmektedir. Bu durumun farklı açıklamaları bulunmaktadır. Seyyahlar aynı olguları gözlemlemişler ya da gözlemlemedikleri bir olguyu kendisinden önce gelen bir seyyahın yazdıklarından kopyalamışlardır. Bir diğer ihtimal de görmedikleri veya yerel halktan duydukları şekilde bunları yazmış olmalarıdır. Buna karşın seyyahlar çoğunlukla bu gözlemlerini nasıl elde ettiklerini yazmamaktadırlar. Bu da yazılanların değerlendirilmesinde gerçek bir gözlemin varlığının olup olmadığını seyyah bazında tek tek değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır.

Seyyahların araştırma konumuz ile ilgili gözlemleri genel olarak değerlendirildiğinde şu sonuçlar çıkarılabilir:

- Çalışmamızın zaman sınırı olan 1453-1699 yılları arasındaki dönemde Osmanlı kitap ve kütüphane kültürü açısından büyük değişimler olmadığı görülmektedir. Bu dönemde yabancı seyyahların en çok ilgilendikleri alanlar, basımcılık, kitap ticareti ve dil ile ilgili konulardır.

- 1453-1499 arasındaki dönem, Batı'da kitap kültürünün kırılma dönemidir. Seyyahlara ve batılı birinci el kaynaklara göre İstanbul'un Fethi sırasında Bizans'tan kalan özellikle elyazması eserlerin Osmanlı'ya aktarılması tartışmaları önemlidir. Osmanlıların fetih sırasında Bizans'ın kitaplarını yok ettikleri tezi, batılı kaynaklar tarafından doğrulanamamış aksine bu tezin karşısında yer alan tartışmalar ortaya konulmuştur (Tekin, 2018).

- Osmanlı'da 1453-1499 döneminde, seyyahlara göre kitap ve kütüphane kültürü, Fatih Sultan Mehmet ile birlikte düşünülmektedir. Phrantzes, Languschi, Ciriaco, Sagundino gibi yabancılar ve Sansovino, Zeno, Spandounes gibi seyyahlar, Fatih'in çok kültürlü ve açık fikirli olmasından ve kitaba ilgisinden söz etmektedir. Batılı seyyahlar ve kültür adamları gözünde Fatih, uğruna kitaplar adanan biridir. Fatih, büyük bir kitap hamisidir ve bu konuda Medici ailesi fertleri ile yarışacak kadar ilgili ve bilgilidir.

- Bu dönemde elyazma eser kültürü devam etmektedir. Batı'dan kitap ve bilgi akışı sınırlıdır. Basılı kitaba geçiş çabaları 200 yıl boyunca azınlıklar ve yabancılar tarafından kendi dillerinde denenmiş fakat etkin olamamış ve yaygınlaşmamıştır. Seyyahlara göre, Osmanlı topraklarında yaşayanların kitaplara ilgisi ve bilgi talebindeki örgütsüz yaklaşımları, basımcılığın, toplum tabanına yayılmasını sağlayacak ve karlı bir girişim olarak

yayımlamasını sağlayacak işlevselliğe sahip olamamasına yol açmaktadır. Bassano (2011), Sansovino (1632), Stochove (1650) gibi seyyahlar basımcılığın olmadığını, bununla birlikte dini, siyasi sebepler yüzünden basılı kitaba karşı bir talep oluşturamadığı söylemekte, hatta Stochove (1650), elyazması kitaba erişimin basılı kitaba erişmekten çok daha kolay olduğunu yazmaktadır. Gedoy (1909), Galland (1998), Lubenau (2012), Gerlach (2007), Pococke (1816) gibi seyyahlara göre elyazması fiyatları çok yüksektir. Galland (1998) ise basılı kitapların çok ucuz olmasına rağmen satılmadığını, elyazması kitapların ise pahalı olmasına rağmen kolaylıkla alıcı bulunduğunu belirtmektedir. Elyazma kitap elle yazıldığı için günah değildir. Bassano (2011) ve Sansovino (1632)'ya göre kitap basmak günahtır ve Arap harfleri sanatsal olarak elyazması ile aynı bile olsa basılı kitabı tercih etmezler. Bu şekilde tabana yayılamayan ve talep yaratamayan basılı kitap kültürü kendine yer bulamamaktadır görüşü baskındır.

- Galland (1998), Belon (1588), Olearius (1669), Marsigli (1934), Hill (1709), Rycout (2012), Donado (1688), Heyman (1759b) ve Motraye (1723) gibi birçok seyyah elyazmalarının kopyalama işinin ikinci meslek ve sadece gelir kaygısı ile yapıldığına dikkat çekerek, çok sayıda insan tarafından yapılmasının denetimsizliğe yol açtığını söylemektedir. Covell (1722) ve Dandini (1745) gibi seyyahlar da kitapların içeriklerinin kopyalama sırasında değiştirilebildiğini belirtmişlerdir. Basılı kitabın bu açıdan elyazması kitaptan üstün olduğunu savunmuşlardır. Bu yüzden de basılı kitap, elyazmalarının yerini alamamaktadır.

- Stochove (1650)'a göre, Batı'da kötü kitaplar yasaklanmaktadır. Sohbet ettiği Osmanlı bürokrati kendisine Osmanlı'da kitap yasaklarının söz konusu olmadığını, yasakların insan doğasına aykırı olduğunu ve yasakların okuyucuya çekici geleceğini ve ilgiyi arttıracığını söylemektedir. Bu şekilde Avrupa'da binlerce kitabın daha basılmadan yasaklandığı, özellikle Roma Kilisesi tarafından ve *Index Librorum Prohibitorum* yani yasaklı kitaplar listelerinin hazırlandığı bir dönemde, Osmanlı'da yasak kitap kavramının gözlenemediği görülmektedir.

- Seyyahlara göre, Osmanlı topraklarında Arap harfli basımcılık, hem Osmanlı tebaası altındaki müslüman halka ticari kaygı ile kitap satabilmek, hem de bu topraklardaki müslüman olmayan halka kendi dinlerine ait Arap harfli dini kitapları satılmasını sağlamayı amaçlamaktadır. Müslüman olmayan tebaaya satılan Arap harfli kitaplar toplum üzerinde etkinlik kurmayı hedeflemektedir. Arap harfli dini metinler yoğun bir şekilde müslüman olmayan bölgelere gönderilmektedir. Bu yüzden müslüman olmayan tebaa için basılı kitaba ulaşmak daha kolaydır.

- Rum basımcılığı, birçok seyyahın ve diplomatın içinde bulunduğu olaylara sahne olmuştur. Rum basımcılığının Osmanlı topraklarına gelmesi, bir yanda Felemenk ve İngiliz, diğer tarafta da Fransız elçilerinin egemenlik savaşına sahne olmuş ve basılan dini kitapların içerdiği bilgilerin mezhepsel ayrılık yaratması yüzünden, ancak Osmanlı otoritesinin üzerinde baskı yapılarak engellenmiştir. Kitap ve basımcılık ile ilgili konular, siyasi sorunlara yol açabilmekte ve ülkeler arası güç savaşına neden olabilmektedir.

- Bu seyyahlar bazen de satır aralarında “yeni bulgular” ortaya koymaktadırlar. Knolles (1603), siyah kağıt üzerine yazı yazılmasının yas göstergesi olduğunu söylerken, Baudier (1635), kitaplara domuz derisinden cildler yapıldığını söylemektedir. Hatta ona göre, bu kitapların cildi, Paris’teki kitaplardan bile iyidir. Charles Thompson (1744) ve Aubry de Motraye (1723) de camilerde zincirlenmiş kitaplar gördüklerinden bahsetmektedir. Seyyahlar kağıt ve mürekkep yapım yöntemlerini görmüşler ve bunları yazmışlardır. Sandys (1673), Osmanlıların kağıt parlatmaya meraklı olduğunu söylerken, Sansovino (1632), basımcıları olmamasına rağmen çok güzel kağıt yaptıklarından bahsetmektedir. Olearius (1669) ise kağıtların paçavra, ipek ve pamuktan yapıldığını, bu yüzden de kalem olarak saz ve şeker kamışı kullandıklarını söylemektedir. Geuffroy (1524) ise, Türklerin ok, kılıç ve yay gibi şekilleri kağıda çizmelerinin savaşlarda kendilerini koruduğuna inandıklarından bahsetmektedir.

- John Covell (1722), Türkçeyi yazmaya çalışmış ve sağdan sola, yazma sırasındaki el hareketlerini tasvir etmektedir. Ona göre, soldan sağa yazı yazmak daha kolaydır ve fiziksel olarak insana daha uygundur.

- Seyyahlara göre Türkçe’den sonra en önemli diller Arapça ve Farsçadır. Ama Montagu (1856)’ya göre, Babil Kulesi gibi dünyadaki tüm diller bu topraklarda konuşulmaktadır.

- Seyyahlara göre, batı dillerinden denizcilik gibi teknik konularda kelimeler almakta ve kullanılmaktadırlar.

- Seyyahlara göre Türk dilinin edebi özellikleri çok güçlüdür ve büyük bir coğrafyaya hakimdir.

- Seyyahların Türkçe ile dil, sözlük ve gramer olarak ilgilenmeleri, genel olarak önyargısız ve tarafsız bir gözlemin sonucudur. Çünkü bu konudaki çalışmalarda öncelikle Türkçenin yabancılar tarafından öğrenilmesi amaçlanmıştır. Seyyahların dili ve söz varlığını aktarmayı amaçladıkları görülmektedir.

- Blount (2010), Howell (1895), Sandys (1673) gibi seyyahlara göre Kur'an çevirisi yasaktır, Le Blanc (1660)'a göre ise bunun sebebi çeviri sırasında metin içinde eklemeler yapma ve metinden istenmeyen kısımların çıkarılma riskinin olmasıdır. Buna karşın, Galland (1998) ise, Arapça Kur'an üzerine haşiye olarak yazılmış bir Türkçe Kur'an gördüğünü yazmaktadır.

- Seyyahlar, Türkçe'den yabancı dillere, yabancı dillerden de Türkçeye çevrilmiş birçok kitaba rastlamaktadır. Seyyahlar bunu çeviri sayesinde bilginin transferi olarak algılamaktadır.

- Bu dönemde kitaplarla ilgili en kayda değer değişikliklerden birisi, kütüphane kurumunun saray kütüphaneleri üzerinden başlaması ve vakfedilen kütüphaneler ile birlikte yavaş yavaş, sistemli bir kurum haline dönüşmesidir. Fakat bu yapıların, bu kütüphanelere erişimelerindeki zorluklar yüzünden seyyahların ilgisini yeterince çekemediği de görülmektedir. Hierosolimitano (1571) saray kütüphanesinde bulunan kitapların fiziksel özelliklerini değerlendirmektedir. Howard (1671) saray kütüphanesinde korunma koşullarının kötülüğünden bahsetmektedir ve birkaç kitap hariç hepsinin kötü durumda olduğunu söylemektedir. Michel Baudier (1635), saray kütüphanesini "gizli kütüphane" diye adlandırmakta ve padişahın kimse ile bunları paylaşmadığından şikayet etmektedir.

- Seyyahlara göre, askerlik ve astroloji dışında bir bilim veya sanata öncelik verilememiştir. Bu da basımcılıkla bağlantılıdır ve kitap basımını engelleyen bir unsurdur. Osmanlı'da Fatih dönemi ile birlikte kitap kültürünün gelişimi ve kütüphanelerin yavaş yavaş ortaya çıkması, Fatih vefat ettikten sonra aynı enerji ile devam ettirilememiştir. Bazı seyyahlar bu durumu basılı kültüre geçilememesi olarak değerlendirirken Thomas Smith (1680) gibi bazı seyyahlar da bu durumu askerliğin güçlenmesine ve kitabın askerliğe engel olabileceğine bağlamaktadırlar. Jean Jacques Rousseau (1997), aynı dönem için Avrupa söz konusu olduğunda da aynı sorunların varlığından söz etmektedir. Aynı dönemde aynı sebepler, bir toplumda basılı kitabın gelişimini engellemez iken, diğer toplumda engellemesi sonucu ortaya çıkmaktadır.

- Seyyahlar, Osmanlı içerisinden büyük bir kitap transferini de sağlamış ve Batı kütüphanelerini bunlarla doldurmuşlardır. Seyyahlara göre, bu kitaplar, Batı'da kütüphaneler tarafından çok talep görmektedir. Bu yüzden neredeyse tamamı elyazması ve tek olan bu kitaplara ve içindeki bilgilere erişim şansı yüzyıllar boyunca batılı aydınların eline geçmiştir. Kitapların transferi, seyyahların en önemli konularından birisidir. Öncelikle uzaktan gelen bir bilginin yarattığı bir gizem ve bilinmezlik söz konusudur. Seyyahlar da

gerek yazdıklarıyla gerekse Batı'ya geri dönerken yanlarında getirdikleri kitaplarla bu merakı ve gizemi beslemektedirler.

- Seyyahların bazen kitabın içeriğini önemsemeden her bulduklarını satın alıp yanlarında götürdükleri görülmektedir. Bu da bu merakın bir an önce giderilmesi ve yeni bir bilgiye erişilmesini tetikleyecek bir şekilde tekrar kitap satın almalarını sağlayacak bir düzenin yaratılmasını mümkün hale getirmektedir.

- Seyyahlar incelendiğinde kitap ticaretinin iki temel alıcısı olduğu görülmektedir. Birincisi, hamilerine veya birlikte çalıştıkları kütüphanelere kitap temin etme işini profesyonel olarak yapan kişilerdir ve seyahatlerini kitap ticaretine göre şekillendirmektedirler. İkincisi ise doğu bilimciler ve bilimsel amaçlar için kendi alanları ile ilgili bilgi toplamak için gelen bilim adamları veya soylulardır. Bunlar bazen kendi ilgi alanları dışında da, kendi ülkelerindeki bilim adamı, kütüphane veya kitapseverler için kitap toplamaktadırlar. Seyahate çıkan biri olursa herkes ondan kitap istemeye başlamaktadır.

- Seyyahlara göre, Osmanlı'da yabancıların karışık bir kitap ticaret ağı vardır. Bu ticaret ağı içerisinde kitap satıcıları, kitap aracılı ve yerel kitap aracılı önemli yer tutmaktadır. Yerel kitap aracılı olmadan kitap almak çok zordur. Bu yüzden her nereden kitap satın alınacak ise mutlaka yerel aracılıyla çalışılması ticareti kolaylaştırmaktadır. Seyyahlar, yabancılara kitap satışının yasak olduğunu yazmaktadırlar. Hatta Harsany (1672), bunu yabancılara kitap satanın idam edileceği şeklinde değerlendirmiştir. Gerlach (2007) ise yerel aracılıların önemini, satıcıların, orijinal diye kopya eserler sattıklarını ve bilinçsiz yabancıları kolaylıkla kandırabildiğini söyleyerek açıklamakta ve yerel aracılıların önemini vurgulamaktadır.

- Seyyahlara göre, kitap fiyatları satıcı ile alıcı arasında pazarlıkla anlaşmaya bağlı olsa da kitaplar, yabancı birisi alıcı olduğu zaman, daha fazla fiyata satılmak istenmektedir. Seyyahlara göre, kitabın fiyatını etkileyen faktörler, basılı veya elyazması olması, sayfa sayısı, cildi, resimleri, renkleri, tezhipleri ve kullanılan materyalin değeri (altın vb.), konusu, yazarı, hattatı, müstensihidir. Ama bazen kalın bir kitap düşük bir fiyata satılırken küçük bir kitap da yüksek rakamlara satılabilmektedir.

- Seyyahlara göre, Osmanlı otoritelerine karşı saygınlık kazanmanın en iyi yollarından biri değerli kitap hediye etmektir. Schweigger (2004), Padişahın karşısına hediyesiz çıkılamayacağını söylerken, günümüzdeki rüşvet algısının en güçlü örneği kitap olarak gözükmektedir. Felemenk Elçi

Cornelis Haga, bunun için 29 kitaplık bir hediye paketi oluştururken, pahalı, süslemeli, maddi ve manevi olarak değerli bir kitap, diplomatik iletişim ve etkinliğin sağlandığı bir yöntem olarak gözükmektedir.

- Rycout (2012) ve Postel (1560) gibi seyyahlara göre, Osmanlı topraklarında okumak eyleminin karşılığı hıfz etmektir. Bunlara göre okumanın ve eğitimin bu özelliği Avrupa'da da yaygın olarak kullanılmalıdır.

- Kitaplarla ilgilenen seyyahların okuma kültürü ve okuma mekanı olarak kahvehanelere de ilgisi vardır. Evelyn (1634), Pococke (1816) ve Warner (1883), bu sebeple kahvehanelerin bir kültürel mekan olarak, Osmanlı kaynaklı olduğunu tartışmaktadırlar. Onlara göre, kahvehanelerde okuma yazma bilen kişiler sosyal statüleri yüksek itibarlı kişilerdir. Ottaviano Bon (2010), kitaplar ile kahvehanedeki kişilerin sosyal statüleri arasında ilişki kurmaktadır. Yabancılar da burada yerel halk ile kaynaşmakta ve kitap okuma aktivitesi sosyal bir iletişim aracı haline gelmektedir.

- Seyyahların görüşlerinin ortak noktası, Osmanlı'da kitap kültürünün sınırlı olduğu ve bu kültürün daha çok yönetici sınıfa doğru yayıldığını göstermektedir. Seyyahların Osmanlı kitap ve kütüphane kültürüne olan ilgisi kitap ve etrafındaki dünya ile sınırlıdır. Kitapların içerikleri seyyahlarının çok azının, çoğunlukla da sadece bilim adamı kimliği ile gelenlerin ilgisini çekmiştir. Bunlar dışındakiler, kitabı sadece bir araç olarak görmektedirler.

- Seyyahlar, kitap ve kütüphane kültürü konusunda nadiren günümüzde oryantalist olarak görülen bir bakış açısı ile gözlem yapmaktadırlar. Çoğunlukla normal ve sıradan gözlemlerde bulunmakta, çok sınır noktalarında aşırı yorumlarda bulunmamaktadırlar.

- Seyyahların kitap ve kütüphane ile ilgili söz varlıkları ile ilgilenmeleri de bu söz varlığının tespit edilmesi açısından önemlidir. Bu şekilde de dönem çalışmalarında bu terimlerin kullanımı ile ilgili terim birliği sağlanması olanaklı hale gelmektedir. Çalışmamız metodolojik olarak değerlendirildiğinde görülmektedir ki tarih araştırmalarında seyyahların görüşlerinin, birinci elden tanıklıklar olması açısından önemi her alanda olduğu gibi kitap ve kütüphane kültürü alanında da geçerlidir. Araştırmamızda ön plana çıkarılan bilgiler ve gözlemler, sadece kitap ve kütüphane kültürü ile ilgili değildir. Bu bağlamda, bu gözlemler, bilim tarihi, dil ve edebiyat tarihi ile kültürel ve sosyal tarihin birçok alanında yeni bilgiler sağlayabilir bir yapıdadır. Ortaya çıkan bulgular ve değerlendirmeler

bağlamında, araştırmamız çok disiplinli alanlarda sonuçlara veri sağlayabilecek yapıdadır. Çalışmamız sonucunda seyyahların, Osmanlı'da kitap ve kütüphane kültürünü, temelde dar bir kapsamda değerlendirdiği görülmektedir. Bu şekilde Batı kaynaklarının tek başına Osmanlı kitap ve kütüphane tarihini yazmak amacıyla kullanılamayacağı ortaya çıkmaktadır. Bunun sebebi, seyyahların çoğunlukla yazdıklarının gözleme dayalı olmasına rağmen derinlemesine inceledikleri konular olmamasıdır. Fakat bu gözlemler konu hakkında daha önce bilinenlerin tarihsel kökenine inilmesi ve ispatlanması açısından da önemlidir. Basıncılığa geçiş yapan, milyonlarca basılı kitabı olan ve önceki dönemlere oranla çok daha hızlı bir şekilde bilgiye erişilen, kütüphanelerin kurumsallaşmaya ve halka açılmaya başladığı dinamik bir toplumsal yapıdan gelen seyyahlar, Osmanlı'da durağan bir bilgi erişimi ve Batı'ya oranla çok daha az kitapla karşılaşmışlardır. Bu yüzden, kitap ve kütüphane konularına olan ilgilerinin çoğunlukla, kendilerinde olmayan kitapların elde edilmesi ve bu sayede Doğu'nun bilgisinin elde edilmesi teşebbüsünden öteye gitmediği görülmektedir. Fakat satır aralarında verdikleri bilgiler, gözlemleri, ilgilendikleri konular, ilgili dönemin kitap ve kütüphane tarihinin yazılmasında kaynak olarak kullanılabilir ve daha ileri araştırmalara yol açabilecek bulgulardır.

Kaynaklar

- And, M. (1999). *Tiyatro, bale ve opera sahnelerinde Kanuni Süleyman imgesi*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Bacon, F. (1856). *Bacon's Essays with Annotations*. London: John W.Parker and Son.
- Barthold, W. W. (2000). *Asya'nın Keşfi: Avrupa'da ve Rusya'da Şarkiyatçılığın Tarihi*. Çev. K. Bayraktar ve A. Meral. İstanbul: Yöneliş.
- Bassano, L. (2011). *Kanuni Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Gündelik Hayat*. Çev. S.Cangı. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Baudier, M. (1635). *The History Of The Serrail, And Of The Court Of The Grand Seigneur, Emperour Of The Turkes*. London: William Stansby
- Bernhard Breydenbach (1486) *Peregrinatio in Terram Sanctam*. Mainz: Peter Schöeffer

E. C. TEKİN

KAREFAD, ÇAKÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi/ Journal of Faculty of Letters
Cilt/Volume: 8, Sayı/Number: 1, (Nisan/April 2020): 101-137 (Atf için/To cite).

Bisaha, N. (2012). *Doğu ile Batı'nın Yarattılışı*. Çev. M. D. Gökdoğan.
Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Bloch, M. (1994). *Tarihin Savunması ya da Tarihçilik Mesleği*. Çev.
M.A.Kılıçbay. Ankara: Gece Yayınları

Blount, H. (2010). *Doğu Akdeniz'e Yolculuk (1634)*. Çev. D.B.Cenkçiler.
Ankara: ODTÜ Yayıncılık.

Bowen, H. (2011). *Türkiye Hakkında İngiliz Tetkikleri* Çev. O.Burian.
Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Brentjes, S. (1999). The Interests of the Republic of Letters in the Middle
East 1550- 1700. *Science in Context*, 12(3), 435-468.

Brentjes, S. (2002). XVI-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Batı
Avrupalı Gezginler ve Bilimsel Çalışmalar. Çev. B. Saatçi. H. C.
Güzel (Ed.). *Türkler içinde* (Cilt 11, s. 251-259). Ankara: Yeni
Türkiye Yayınları.

Burke, P. (2012). *Erken Modern Avrupa'da Tercüme Kültürleri*. Çev. F. B.
Aydar. P.Burke ve R. Po-Chia Hsia (Ed). *Erken Modern Avrupa'da
Kültürel Tercüme içinde* (s. 3-40). İstanbul: Türkiye İş Bankası
Yayınları. (Orijinal 2007'de yayımlanmıştır.).

Covel, J. (1722). *Some Account of the Present Greek Church*. Cambridge:
Cornelius Cornfield

Curtis, M. (2009). *Orientalism and Islam: European Thinkers on Oriental
Despotism in the Middle East and India*. Cambridge: Cambridge University
Press

Çetin, F. (2011). *İstanbul'un Gayrimüslim Ahalisi 1553- 1673*
(Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal
Bilimler Enstitüsü, Ankara

D'Arvieux (1735). *Memoires du Chevalier d'Arvieux. Tome Cinquieme*.
Paris: Charles Jean Baptiste Delespine

Danacıoğlu, E. (2001). *Geçmişin izleri: Yanıbaşımızdaki tarih için bir
kılavuz*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Darnton, R. (1982). What is the History of Books? *Daedalus* 111, 65-83

Doiron, N., & Lane-Mercier, G. (2003). Travel Essays. In *Literature of travel and exploration: An encyclopedia* (pp. 1192-1193). New York: Fitzroy Dearborn

Donado, G. (1688). *Della Letteratura de Turchi*. Venetia: Andrea Poletti

Donado, G. (1688). *Raccolta Curiosissima d'Adaggi Turchesci*.

Edmund Chishull (1993). *Türkiye Gezisi Ve İngiltere'ye Dönüş*. Çev. B. Orhon. İstanbul: Bağlam Yayınları.

Eren, M. ve Ersoy, O. (1969). *Bir kısım batılı eserlerde kütüphanelerimizle ilgili bilgiler bibliyografyası*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Evelyn, J. (1634). *Diary*. NY: M.W. Dunne

Faroqhi, S. (1999). *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?* Çev. Z.Altok. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Galland, A. (1697). *Preface. D'Herbelot's Bibliotheque Orientale içinde*. Paris: Compagnies de Libraires

Galland, A. (1998). *İstanbul'a Ait Günlük Anıları 1672-1673.Cilt 1.-2* Çev. N.S.Örik. Ankara: TTK Yayınları

Gedoyne, L. (1909). *Journal et Correspondance de Gedoyne "Le Turc" 1623-1625*. Paris: Typhographie Plon-Nourrit

Göllner, C. (2004). *XVI. Yüzyılda Avrupa'da Türklere dair matbuat*. Çev. D. Gün. *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 23(36), 263-267.

Gerlach, S. (2007a). *Türkiye Günlüğü 1573-1576.Cilt 1*. Çev. T.Noyan. İstanbul: Kitap Yayınevi

Gerlach, S. (2007b). *Türkiye Günlüğü 1573-1576.Cilt 2*. Çev. T.Noyan. İstanbul: Kitap Yayınevi

Geuffroy, A. (1524). *The Order of the Greate Turckes Courte, of Hys Menne Of Warre, and of All Hys Conquestes*. London: Ricardus Grafton

E. C. TEKİN

KAREFAD, ÇAKÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi/ Journal of Faculty of Letters
Cilt/Volume: 8, Sayı/Number: 1, (Nisan/April 2020): 101-137 (Atf için/To cite).

Girolamo Dandini (1745). *Voyage to Mount Libanus Wherein is an Account of the Customs and Manners. Vol 1.* London: Thomas Osborne

Grafton, A. (2004). *Yeni dünyalar, eski metinler.* Çev. F.Savcı. İstanbul: Kitap Yayınevi

Henry Howard (1671). *A Relation of a Journey of the Right Honourable My Lord Henry Howard Written by John Burbury.* London: T.Collins And I.Ford

Heyman, J. (1759). *Travel through Part of Europe, Asia Minor, the Islands of the Archipelago; Syria, Palestine, Egypt, Mount Sinai. Vol. L.* London, Printed for L. Davis

Hill, A. (1709). *A Full And Just Account Of The Present State Of The Ottoman Empire In All Its Branches.* London: Printed For The Author

Howell, J (1895). *Instructions for Forreine Travell 1642.* London: English Reprints

Höferth, A. ve Salvatore, A. (2000). *Between Europe and Islam: Shaping modernity in a transcultural space.* Peter Lang.

Jacobum Nagy De Harsany (1672) *Colloquia Familiaria Turcico-Latina Sem Status Turcicus Loquens.Coloniae. Branderburgicae: Georgij Schultzij*

Joseph Hall (1839). *The Works of Joseph Hall: Miscellaneous works; Poetical works: Appendix; Indices, etc.* Oxford: D.A.Talboys

Kenan, S. (2010). *Osmanlılar ve Avrupa –Seyahat, Karşılama ve Etkileşim.* İstanbul: İsam Yayınları

Kütükoğlu, M. (1995). *Tarih araştırmalarında usul.* İstanbul: Kubbealtı Neşriyat

Langlois, Ch. ve Seignobos, Ch. (2010). *Tarih tetkiklerine giriş.* Çev. G. Ateş. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları

Lowry, H. (2004). *Seyyahların Gözüyle Bursa (1326-1923).* İstanbul: Eren Yayıncılık

- Lubenau, R. (2012). *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi Cilt 1-2*. İstanbul: Kitap Yayınevi
- Mantran, R. (1990). *17. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul (Cilt 1)*. Çev. M. A. Kılıçbay ve E. Özcan. TTK: Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Mantran, R. (1990). *17. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul (Cilt 2)*. Çev. M. A. Kılıçbay ve E. Özcan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Marsigli, L. (1934). *Osmanlı İmparatorluğunun Zuhur ve Terakkisinden İnhitatu Zamanına Kadar Askeri Vaziyeti*. Çev. M.Kaymakam Nazmi. Ankara: Büyük Erkanı Harbiye Matbaası
- Montagu, L.M.W. (1837). *The Letters and Works Lady Mary Wortley Montagu. Edited by Her Great Grandson In Three Volumes. Vol. II*. London: Richard Bentley
Montagu, L.M.W. (1856). *The Library Standard Letters: Comprising Selections from the Correspondence Eminent Men and Women. Vol.II*. NewYork: Mason Brothers
- Motraye, A. De La (1723). *A. de la Motraye's Travels Through Europe, Asia and into Part of Africa with Proper Cutts and Maps*. London: Printed for the Author
Motraye, A. De La (2007). *La Motraye Seyahatnamesi*. (N.Demirtaş, Çev.). İstanbul: İstiklal Kitabevi
- Noonan, F. T. (2007). *The Road to Jerusalem: Pilgrimage and travel in the age of discovery*. Pennsylvania: University of Pennsylvania Press.
- Olearius, A. (1669). *The Travels Of The Ambassadors From The Duke Of Holstein Into Muscovy, Tartary, And Persia, The Voyages And Travells Of The Ambassadors Sent By Frederick*. London: John Starkey and Thomas Basset
- Ortaylı, İ. (2010). *Osmanlı Düşünce Dünyası ve Tarihyazımı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Özbaran, S. (2004). Bir Tarihçinin Oluşumu: Richard Knolles ve Türk Tarihi. *Osmanlı Araştırmaları*, 24, 307-319
- Pedersen, J. (2012). *İslam Dünyasında Kitabın Tarihi*. Çev. M. M. Karagözoğlu. İstanbul: Klasik Yayınları.

- Philips, K. (2014). *Before Orientalism asian peoples and cultures in european travel writing: 1245–1510*. Pennsylvania: University of Pennsylvania Press.
- Pollock, J. (2013). The Voyage Account, the Royal Society and Textual Production, 1687–1707, *Studies in Travel Writing*, 17:3, 281-299
- Postel, G. (1560). *Des Republique Turcs*. Poitiers: Enguinbert de Marnef
- Postel, G. (1575). *Des Histoires Orientales et Principalement des Turkes ou Turchikes et Schitiques ou Tartaresque et Aultres Qui en sont Descendues, Oeuvre pour la Vierce Fois Augmente*. Paris: De'l Imprimerie De Hierosme De Marnef. Richard Knolles (1603). *The Turkish History from the Original of that Nation, to the Growth of the Ottoman Empire with the Lives and Conquests of their Princes and Emperours*. London: Adam Islip
- Rieu, G.N.D. (1883). *Lewini Warneri. De Rebus Turcicis, Epistolae Ineditae*. Leiden: Brill
- Rothman, N. (2013). Dragomans and “Turkish Literature”: The Making of a Field of Inquiry. *Oriente Moderno*, 93(2013), 390-421
- Rousseau, J. J. (1997). *İlim ve sanatlar üzerine söylev*. Çev. S. Eyüboğlu. Ankara: M.E.B.Yayımları.
- Rycaut, P. (1686). *The History of the Present State of the Ottoman Empire*. London: Charles Brome
- Rycaut, P. (2012). *Osmanlı İmparatorluğunun Hali Hazırının Tarihi (XVII.Yüzyıl)*. Çev. H.İnalcık. Ankara: TTK Yayınları
- Sandys, G. (1673). *Sandys Travels, Containing An History Of The Original And State Of The Turkish Empire: Their Laws, Government, Policy, Military Force, Courts Of Justice And Commerce*. London
- Sansovino, F. (1573). *Gli Annali Turchesci Overo Vite di Principi della Casa Othomana*. Venetia
- Sansovino, F. (1632). *Historia Universale dell'Origine et Impero de Turchi*. Vinegia: Presso Altobello Salicato

E. C. TEKİN

KAREFAD, ÇAKÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi/ Journal of Faculty of Letters
Cilt/Volume: 8, Sayı/Number: 1, (Nisan/April 2020): 101-137 (Atf için/To cite).

Schwab, R. (1987). *The Oriental Renaissance: Europe's Rediscovery of India and East 1680-1880*. Columbia: Columbia University Press

Schweigger, S. (2005). *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*. Çev. T.Noyan. İstanbul: Kitap Yayınevi

Schwoebel, R. (2013). *Hilalin Gölgesi: Rönesans'ta Türk İmajı (1453-1517)*. Çev. E. B. Özbilen. İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Setton, K. (1978). *The Papacy and The Levant (1204-1571): (Vol. II)*. Philadelphia: The American Philological Society.

Smith, T. (1678). *Remarks upon the Manners, Religion and Government of the Turks together with a survey of the seven churches of Asia, as they now lye in their ruines, and a brief description of Constantinople*. London: Moses Pitt

Smith, T.(1680). *An Account of the Greek as to its doctrine and rites of worship with several historicall remarks interspersed, relating thereunto : to which is added an account of the state of the Greek church under Cyrillus Lucaris, Patriarch of Constantinople, with a relation of his sufferings and death*. London: Miles Flesher

Soykut, M. (2007). *Papalık ve Venedik belgelerinde Avrupa'nun birliği ve Osmanlı Devleti (1453-1683)*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

Stochove, V. (1650). *Voyage du Levant*. Bruxelles: Hubert Anthoine

Suranyi A.(2008). *The Genius of the English Nation: Travel Writing and National Identity in Early Modern England*. NJ: Associated University Press

Thompson, C. (1744) *The Travel of the Late Charles Thompson, Esq. Containing his observations on France, the holy Land, Italy, Arabia, Turkey*. Dublin: Wilson

Thevenot, M. (1687). *Travel Into The Levant*. London: H.Clark

Togan, Z. V. (1950). *Tarihte Usül*. İstanbul: İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Yayınları.

E. C. TEKİN

KAREFAD, ÇAKÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi/ Journal of Faculty of Letters
Cilt/Volume: 8, Sayı/Number: 1, (Nisan/April 2020): 101-137 (Atf için/To cite).

Üçel-Aybet, G. (2010). *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Osmanlı Dünyası ve İnsanları* (1530-1699). İstanbul: İletişim Yayınları.

Valensi, L. (1994). *Venedik ve Bab-ı Ali: Despot'un Doğuşu*. Çev. T. Arnaş. İstanbul: Bağlam.

Vincent Le Blanc (1660) *The World Surveyed, or the Famous Voyages & Travailes of Vincent Le Blanc*. London: Printed For John Starkey

Voltaire. (1864). *History of Charles XII*. London. J. D. De

Withers, R. (2010). *Büyük Efendi'nin Sarayı*. Çev. C. Kayra. İstanbul: Yeditepe

Yerasimos, S. (1991). *Les voyageurs dans L'empire Ottoman (XIV – XVI Siecles)*. Ankara: La Societe Turque D'Historie.

Yerasimos, S. (2006). *Türkler: Doğu ve Batı, İslam ve Laiklik*. Çev. T. Keşoğlu. Ankara: Doruk Yayınları.